

SLAVERNIJ & UITBUITING

MODERNE SLAVERNIJ OVERAL TER WERELD

Wat is er aan te doen?

HET NEDERLANDS SLAVERNIJVERLEDEN

Hedendaagse doorwerkingen en erfenissen

SLACHTOFFERS SEKSUEEL GEWELD EN UITBUITING

Verschillen in achtergrond

Inhoud

4 Doorwerkingen van het slavernijverleden

8 Moderne slavernij speelt overal ter wereld

13 Drie generaties herinneringen aan dwangarbeid tijdens WO2

18 Achtergronden slachtoffers seksueel geweld

34 CABR-archief niet alleen voor 'foute' Nederlanders

43 Gert Oostindie over het koloniale verleden

22 Drie vrouwen over het effect van slavernijverleden voorouders

Redactioneel

Slavernij en uitbuiting zijn gruwelijke praktijken die de menselijke geschiedenis hebben getekend en die nog steeds een schaduw werpen op onze moderne wereld. Slavernij verwijst naar het systeem waarin mensen eigendom worden van anderen en gedwongen worden om te werken zonder vrijheid of rechten. Uitbuiting gaat hand in hand met slavernij en verwijst naar het misbruiken van mensen voor economisch gewin, waarbij men wordt gedwongen om te werken onder erbarmelijke omstandigheden en tegen een slecht loon.

Slavernij en uitbuiting hebben vele vormen aangenomen door de geschiedenis heen. In het verleden waren het met name de trans-Atlantische slavenhandel en de slavernij in koloniale landen die enorme aantallen mensen uit Afrika en Azië tot slavernij brachten.

Hoewel slavernij formeel is afgeschaft in de meeste landen, blijft uitbuiting voortbestaan in verschillende vormen. Hedendaagse vormen van slavernij en uitbuiting omvatten gedwongen arbeid, mensenhandel, kinderarbeid en seksuele uitbuiting. Kwetsbare groepen, zoals kinderen, migranten, vluchtelingen en mensen die leven in armoede, zijn bijzonder vatbaar voor deze moderne vormen van uitbuiting.

In dit nummer van *Impact Magazine* staan wij stil bij slavernij, uitbuiting, en de psychosociale gevolgen hiervan. Generaties lang dragen families de last van het verleden met zich mee. In drie portretten vertellen Peggy Brandon, Jessica de Abreu en Noraly Beyer over hoe zij zich verhouden tot het slavernijverleden van hun voorouders en de rollen die slavernij, kolonialisme en racisme hebben gespeeld in hun leven. Alex van Stipriaan pleit in zijn artikel over doorwerking van het slavernijverleden, voor grootschalig onderzoek hiernaar in de Nederlandse samenleving om op deze manier tot een rechtvaardiger en geïntegreerde samenleving te komen.

Het uitbannen van slavernij en uitbuiting is een morele plicht die ons allemaal aangaat. Het vereist samenwerking tussen regeringen, internationale organisaties, het maatschappelijk middenveld en individuen. Alleen door gezamenlijke inspanningen kunnen we een wereld creëren waarin alle mensen vrij en waardig kunnen leven, zonder het juk van slavernij en uitbuiting.

Ellen Klaassens – Hoofdredacteur Impact Magazine

EN VERDER

- 12 **COLUMN**
Jeanette Lely: Betekenis: ervaringen een stem gegeven
- 17 **COLUMN**
Onno Sinke: Wiens leed telt?
- 27 **COLUMN**
Nienke Smit: Wie zijn zij?
- 28 **BEELDVERHAAL**
De Terrorist: Plek van troost
- 30 **HERDENKING**
Hollands herdenken in Israël
- 38 **5 VRAGEN AAN**
5 vragen aan Judi Mesman
- 39 **TENTOONSTELLING**
In Tropenmuseum: *Onze koloniale erfenis*
- 47 **BOEKEN**
- 50 **NtVP**

impact over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen

WAT VINDT U VAN IMPACT MAGAZINE?

Door de QR-code te scannen kunt u de enquête invullen.

Lukt het u niet om de QR-code te scannen? Mail dan naar impactredactie@arq.org

Of ga direct naar webpagina: bit.ly/3WXDSs7

Abonnement	Impact komt vier keer per jaar uit, een jaarabonnement kost € 27,50. Abonneren kan door een mail te sturen naar impactredactie@arq.org
Redactie	Ellen Klaassens (hoofdredacteur), Lucia Hoenselaars, Bart Nauta, Onno Sinke en Arjen van Lil
Redactie coördinatie	Marleen van de Ven
Redactieadres	Nienoord 5, 1112 XE Diemen
Contact	Tel. 088-3305190, e-mail: impactredactie@arq.org
Uitgave	7 ^{de} jaargang, 2023 - nr. 2
Oplage	1.100 exemplaren
Vorm en productie	Bruksvoort Design
ISSN	2543-2591

Het Nederlands slavernijverleden is de afgelopen tijd voorpaginanieuws geworden. Van een onderwerp dat niet of nauwelijks in het geschiedenisonderwijs werd behandeld, kwam het recent tot lokale en zelfs nationale excuses voor dat verleden. Daarbij werden nogal eens de termen 'hedendaagse doorwerkingen' en/of 'erfenissen' gebezigd. Om dat te kunnen begrijpen, is het eerst en vooral zaak goed te begrijpen wat slavernij dan is.

Door Alex van Stipriaan

Iedereen zal meteen zeggen dat slavernij iets verschrikkelijks is, maar het tamelijk heterogene gebruik van de term wanneer moderne vormen van slavernij worden benoemd, geeft aan dat de kennis van de Atlantische slavernij niet heel diep gaat. Bovendien is er ook nog een Nederlands slavernijverleden in Azië geweest, alleen wordt dat veel minder - en terecht - in verband gebracht met hedendaagse doorwerkingen en/of erfenissen.

Om met het laatste te beginnen, Indische Nederlanders zijn deels weliswaar nazaten van slaafgemaakte vrouwen (njai), maar behoorden daarna grotendeels

tot de koloniale klasse, niet tot de klasse van slaafgemaakten. Wel werden ze door de Europeanen als minder gezien dan zichzelf. Wie de nazaten van de Aziatische slaafgemaakten zijn is niet meer zichtbaar, ze vormen geen aparte etnisch-culturele groepen, die zich met dat slavernijverleden identificeren.

Als mensen tegenwoordig zwaar worden uitgebuit en niet of nauwelijks betaling krijgen voor hun arbeid, dan heet dat algauw slavernij. Hun lot is verschrikkelijk, maar soms is het tijdelijk, in ieder geval meestal niet generaties lang, het is niet per definitie aan een specifieke

het slavernijverleden

Op de koffie- en katoenplantage Zeezicht in Suriname werkten in het midden van de 19e eeuw bijna 800 mannen, vrouwen en kinderen in slavernij (Diorama door Gerrit Schouten, 1779-1839).

Foto Rijksmuseum

Het was een systeem van rigide apartheid gekoppeld aan grof geweld en een beleid van verdeel en heers

eticiteit gekoppeld en het is illegaal. Dat was met de Atlantische slavernij totaal anders.

Wat was de Atlantische slavernij?

Nederland heeft tussen circa 1595 en circa 1830 internationaal gehandeld in slaafgemaakte mensen uit Afrika en tot 1863 nog binnen de koloniën zelf. In totaal heeft dat lot zo'n 600.000 mensen getroffen. Tot 1828 stonden deze slaafgemaakte mensen bij wet te boek als roerende goederen, zoals een koe of een hond. Zij konden dus volgens de wetten van die tijd worden verhandeld en hun eigenaren konden tot op zeer grote hoogte met hen doen wat zij wilden. Eigenlijk was alleen het toepassen van de allerswaarste lijfstraffen en de doodstraf voorbehouden aan de koloniale overheid. Maar zelfs daar werd in de praktijk de hand mee gelicht.

Verder bepaalde de eigenaar alles voor de slaafgemaakten, tot en met diens naam en zelfs wel met wie degene moest samenleven. Het systeem was gebaseerd op de scheiding Zwart = slaafgemaakt = rechteloos, en Wit = vrij = alles geoorloofd. Het was een systeem van rigide apartheid gekoppeld aan grof geweld en een beleid van verdeel en heers, onder meer op etnische basis. Het organiserend principe daarvan was dat Wit veruit superieur werd geacht en Zwart veruit inferieur. De schakeringen daartussen waren dan iets minder inferieur. Hoe lichter de huidskleur, hoe meer kansen op vrijheid en hoe groter de mogelijkheden waren in de koloniale samenleving. En dat van generatie, op generatie, op generatie.

Pas in de laatste decennia voor de afschaffing van de slavernij, toen duidelijk begon te worden dat het systeem niet langer eeuwig houdbaar was, werd het slavernijsysteem van zijn scherpste kantjes ontdaan. Meer en meer werd de fysiek gewelddadige overheersing vervangen door mentale overheersing. Onderdeel daarvan was onder meer dat nu massale kersteningscam-

pagnes werden toegestaan, als die christelijke kerken maar gehoorzaamheid predikten. En dat deden ze. Met name vanaf de jaren 1850, toen Engeland en Frankrijk de slavernij al hadden afgeschaft werden de mentale of psychische instrumenten de weg richting Emancipatie. Want dat was de term waarmee de dag van de vrijheid, 1 juli 1863 werd aangeduid.

Die emancipatie bleef overigens geheel gebaseerd op het denken in een superieur en een inferieur 'ras' en hoe lichter de huidskleur, hoe beter de maatschappelijke kansen. Bovendien werd dat kleur-denken inmiddels stevig vanuit de Witte wetenschap ondersteund. Daarbij werd stevast het Afrikaanse 'ras' onderaan de beschavings- en intellectuele ladder geplaatst en het Europese/Kaukasische 'ras' stralend bovenaan. Nog in 1842 wees de regering van koning Willem II vrijheid voor de slaafgemaakten af omdat zij zo'n laag beschavingsniveau hebben dat die niet de 'vervulling der gewone dierlijke behoeften te boven gaat'. En zijn kleindochter koningin Wilhelmina bestond het in 1908 om persoonlijk een Nederlandse bioloog te subsidiëren, die de evolutieleer wilde bewijzen door Afrikaanse mensen te laten kruisen met apen.

Ook de nazaten van de slaafgemaakten bleef ingeprint worden dat zij van een inferieure mensensoort waren

Pas na de rassenwaan van de Tweede Wereldoorlog en de vorderingen in genetisch onderzoek, is 'ras' als wetenschappelijk verschijnsel verworpen. Uiterlijk kunnen mensen verschillen, voor de rest zijn ze grotendeels hetzelfde toegerust en zijn de resterende verschillen binnen een uiterlijk op elkaar lijkende groep groter dan tussen die groepen.

Het opmerkelijke is nu dat er niet alleen racisme bestaat en dat het kolonialisme daarin een hele grote rol heeft gespeeld, maar dat daarbinnen zelfs sprake is van een specifiek type anti-Zwart racisme¹, waarvoor de basis in de Atlantische slavernij is gelegd. Bovendien zijn cynisch genoeg, de denkbeelden die daaraan ten grondslag liggen, superioriteitswaan, in omgekeerde vorm ook deels door de nazaten van slaafgemaakten verinnerlijkt.

Fysiek werd de slavernij in 1863 afgeschaft, mentaal bleven de toen ontwikkelde denkbeelden over raciale

Slavernijmonument 'Clave' aan de Lloydkade in Rotterdam.

ongelijkheid niet alleen voortbestaan, maar ze werden nog dieper geworteld en door de toenmalige wetenschap bevorderd. En treurig genoeg, aan beide kanten. Ook de nazaten van de slaafgemaakten bleef ingeprint worden dat zij van een inferieure mensensoort waren en na zoveel eeuwen werd dat voor velen van hen iets waarin ze deels zelf ook gingen geloven. Wit was mooi, Zwart was lelijk; kroeshaar was slecht haar, glad haar was goed; met een lichter gekleurde partner kinderen krijgen zou de hele familie vooruit brengen, tot en met ideeën als 'wij zijn niet geschikt als ondernemers', 'wij zijn geen denkers', enzovoorts, enzovoorts.

De Zwarte zelf-emancipatie uit dat soort denken is inmiddels lang en breed op gang gekomen, de witte emancipatie uit de mentale erfenissen van slavernij en kolonialisme staat denk ik, nog maar aan het begin. Dat alles valt onder wat doorwerking kan worden genoemd.

Doorwerkingen van de slavernij

Er is nog nauwelijks fundamenteel onderzoek gedaan naar de vraag wat ruim tweënhalf eeuw, zo'n acht tot tien generaties, slavernij doet met de betrokkenen en hun nakomelingen. Daardoor is er wetenschappelijk weinig bekend over nazatendoorwerkingen van het slavernijsysteem in de hedendaagse Nederlandse samenleving. Toch zijn er wel enkele elementen die in ieder geval steeds weer terugkeren in de debatten over het slavernijverleden, en die hier als een soort voorlopige werkdefinitie van 'doorwerking' kunnen worden opgevat.

Allereerst is er in de slavernij en in de koloniale periode daarna bij Witte Nederlanders én bij Zwarte nazaten van slaafgemaakten een mentale conditie gevormd, ook wel mentaal erfgoed of cultureel archief genoemd, die

Foto: Sandra Uitenbogaart/ANP/HH

bij beide groepen heeft geleid tot een cultuur waarin vermeende superioriteit en vermeende inferioriteit zijn geïnternaliseerd. Ten tweede, is het gevolg daarvan anti-Zwart racisme in alle lagen van de Nederlandse samenleving, als onderdeel van, maar niet synoniem met institutioneel racisme. Ten derde, kan bij de nazaten van slaafgemaakten sprake zijn van een intergenerationeel trauma dat (zelf-)ontwikkeling in de weg staat. Naar Amerikaans voorbeeld wordt hier ook wel over post traumatic slavery syndrome gesproken als psychisch/psychiatrisch ziektebeeld, opgelopen in de slavernij (en daarna).²

Een duidelijke aanwijzing waar verder doorwerkingen kunnen worden aangetroffen zijn af te leiden uit het 10-puntenplan dat de Organisatie van Caribische Landen (CARICOM) in 2013 opstelde in verband met wat zij noemen Reparatory Justice.³ Zij eisen van voormalige slavennaties in Europa, behalve excuses, onder meer steun bij de opbouw van culturele instituties; hulp bij de publieke gezondheids crisis; hulp bij het uitbannen van ongeletterdheid; steun bij psychologische rehabilitatie; technologieoverdracht en het delen van wetenschappelijke kennis en schuldenkwijtschelding. Natuurlijk hangt overal een prijskaartje aan, maar het gaat niet om individuele vergoedingen en ook niet alleen maar om economisch herstel, maar eveneens om culturele genoegdoening en fysieke- en geestelijke gezondheidskwesties. Het antwoord van premier Rutte aan CARICOM in 2016 kwam erop neer dat hij vond dat de Nederlandse overheid al genoeg deed.

Het is in dit kader interessant om eens te kijken hoe Surinaamse en Caribische Nederlanders het volgens de onderzoeken van het CBS en SCP in deze samenleving doen. Daar moet meteen bij worden aangetekend dat die twee groepen niet verder worden uitgesplitst en dus met name aan Surinaamse kant slechts voor hooguit de helft bestaat uit nazaten van slaafgemaakten, de overigen zijn merendeels nazaten van hun opvolgers, de Aziatische contractarbeiders, Chinezen, Hindostanen en Javanen.

Na meerdere eeuwen te hebben geleefd met de 'superieure' Nederlandse beschaving ervaren Surinaamse en Caribische Nederlanders veruit de meeste discriminatie op huidskleur, is de werkloosheid bij hen over de jaren gemiddeld ruim twee keer zo groot als onder inheemse Nederlanders, is hun onveiligheidsbeleving in deze samenleving hoger dan van welke andere etnische groep, ligt hun besteedbaar inkomen per huishouden ruim twee- tot drie-tiende onder dat van het inheemse

niveau en krijgen hun kinderen 13 tot 24 procent minder vaak een havo/vwo advies van hun leerkrachten dan inheemse kinderen.⁴ Ontluisterende cijfers waarbij de vrees niet ongegrond is dat een uitsplitsing naar alleen Afro-Surinaamse en Afro-Caribische Nederlanders nog veel dramatischere cijfers zou kunnen opleveren. En dan te bedenken dat driekwart van de Surinaamse Nederlanders en bijna twee-derde van de Caribische Nederlanders aangeven zich sterk met Nederland verbonden te voelen, veel meer dan welke andere migrantengroep.⁵

Niet iedereen spreekt overigens graag over 'doorwerkingen'. Sommige nazaten weigeren een slachtofferpositie in te nemen en kijken liever naar de 'erfenissen' van het slavernijverleden. Zij benadrukken – terecht – de (overlevings)kracht en de strijd van de (voor)ouders, evenals de culturele en sociaaleconomische bijdragen die zij aan Nederland leveren. Er heerst trots op de Black achievers in de Nederlandse samenleving, maar het gevoel overheerst dat hun aandeel in de meeste maatschappelijke sectoren nog bij lange na niet representatief is.

Een grootschalig onderzoek naar de psychosociale doorwerkingen van het slavernijverleden in de Nederlandse samenleving en de psychosociale therapie die daarop moet volgen zijn een absolute noodzaak om tot een rechtvaardiger en geïntegreerder samenleving te komen. Daar zal iedereen van profiteren.

Alex van Stipriaan - Emeritus hoogleraar Caraïbische geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

REFERENTIES

1. Anti-Zwart racisme is een vorm van structurele uitsluiting en bejegening van mensen van Afrikaanse afkomst voortkomend uit de slavernij en de koloniaal-wetenschappelijke rassenhiërarchieën, waarin zij als laagste mensensoort werden beschouwd. In 2019 nam het Europees Parlement een motie aan tegen Anti-Zwart Racisme. Zie: www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0239_NL.html
2. Zie Benjamin P. Bowser and Aimé Charles-Nicolas (eds.), *The Psychological Legacy of Slavery; Essays on Trauma, Healing and the Living Past* (Jefferson: McFarland, 2021)
3. Website CARICOM, Ten Point Plan for Reparatory Justice. Zie: caricom.org/caricom-ten-point-plan-for-reparatory-justice/
4. Zie hiervoor de Integratierapporten van het CBS en het SCP 2016-2021.
5. SCP Rapport 'Integratie in Zicht', 2016.

De begrafenis van Kripal Mandal, een 39-jarige arbeider uit Nepal die in 2022 in Qatar om het leven kwam.

Moderne slavernij speelt overal ter wereld

Heropvoedingskampen in Noord-Korea, stadionbouwers in Qatar, maar ook Oekraïense arbeidsmigranten in Nederland: moderne slavernij is wereldwijd een groot probleem. Maar wat is het precies? En wat valt ertegen te doen?

door Sam de Graaff

'Achthonderd', zegt een stem in het Arabisch. 'Hoor ik achthonderd? Duizend? Verkocht! Twee voor twaalfhonderd.' De beelden van CNN zijn korrelig, geschoten met een mobiele telefoon. De man van de stem is niet zichtbaar, maar de mensen op wie de bedragen slaan wel: twee zwarte mannen. Ze kijken verschrikt.

Eén van de twee, een man in een licht overhemd, komt uit Nigeria. Van de ander is de nationaliteit onbekend. Ze zijn net verkocht voor twaalfhonderd Libische dinar, omgerekend zo'n 800 dollar. Als slaafgemaakten, op een slavenmarkt. CNN wist het in 2017 met verborgen camera's vast te leggen.

Corazon Espanto verlaat de Filipijnen in 2003 voor de kans van haar leven – zo ziet ze het dan nog. Ze gaat werken in het huishouden van de Saudische ambassadeur in Nederland. Haar loon: 350 dollar per maand. Veel geld voor Espanto, die haar man en zeven kinderen moet onderhouden. Vol goede moed trekt ze naar Den Haag, haar paspoort levert ze in bij de ambassadeur.

Pas vijfeneenhalf jaar later zal Espanto de Saudische ambassadewoning verlaten. De buitenlucht proeven. Haar leven binnen is loodzwaar. Werkdagen beginnen om half zes 's ochtends en eindigen om half drie 's nachts, van maandag tot en met zondag. Toch komen twee van

Espanto's kinderen ook voor de ambassadeur werken, want iedere dollar is er één. Al snel krijgt ze spijt: nadat een ander personeelslid wegloopt, wordt de ambassadeur strenger en strenger. Espanto en haar kinderen mogen niet naar buiten, ze eten enkel dat wat overblijft van diners – soms niet meer dan beschimmelde restjes.

Uiteindelijk weten Espanto en haar kinderen te ontsnappen. Haar zoon, die werkt als elektricien, maakt het beveiligingssysteem onklaar. Als de bewaker slaapt, vertrekken ze. 'Achteraf zeggen mensen: "Je bent gek dat je daar bleef." Maar ik kon niet anders,' zegt Espanto later. 'Zonder mijn salaris kon ik mijn familie niet onderhouden.'

Espanto vertelt haar verhaal aan FairWork, een organisatie die in Nederland vecht tegen moderne slavernij. Dat is nodig – en niet alleen in Nederland. Volgens onderzoek van de Internationale Arbeidsorganisatie, de Walk Free Foundation en de Internationale Organisatie voor Migratie leefden in 2021 wereldwijd bijna 50 miljoen mensen in moderne slavernij. Zo'n 1 op de 150 mensen, iets meer dan vijf jaar eerder, de toename van de wereldbevolking meegerekend. Al benadrukken de onderzoekers ook: vermoedelijk zijn deze schattingen aan de lage kant.

Maar wat is moderne slavernij? In het rapport wordt de term omschreven als 'situaties van uitbuiting waarin een persoon niet kan weigeren of vertrekken door dreigementen, geweld, dwang, bedrog en/of machtsmisbruik'. Ruim de helft van de 50 miljoen mensen (bijna 28 miljoen) verricht gedwongen arbeid. De andere groep, 22 miljoen mensen, zit vast in gedwongen huwelijken.

Het geeft maar aan: onder moderne slavernij valt meer dan wat we in de geschiedenisboeken leren over de trans-Atlantische slavenhandel: de slavenmarkten, de gruwelijke oversteek op Europese schepen, het uitputtende werk op de plantages. Dat – logischerwijs – voor veel mensen bepalende beeld sluit nog wel aan bij het voorbeeld uit Libië, maar een stuk minder bij dat van Espanto, die niet werd verkocht en salaris ontving (zij het veel minder dan het Nederlandse minimumloon). Toch valt Espanto zeker in de categorie moderne slavernij. Ze kon niet weg. Ze werd bedreigd. Ze werd gedwongen om te werken.

'Slavernij heeft zich aangepast en is van vorm veranderd', zei Grace Forrest, de oprichter van de Walk Free Foundation, bij de presentatie van het onderzoeksrapport tegen de Amerikaanse zender NPR. 'Maar uitbuiting vindt nog altijd op ongekenne schaal plaats.'

In absolute aantallen komen gedwongen arbeid en gedwongen huwelijken het meest voor in Azië en Oceanië, met zo'n 15,1 en 14,2 miljoen mensen, gevolgd door Europa en Centraal-Azië (samen; 4,1 miljoen) en Afrika (3,8 miljoen). Die cijfers zijn wel vertekend door de grote bevolking in met name Azië. Afgezet naar populatie steken de Arabische landen er wereldwijd bovenuit: 5,3 op de 1000 mensen verricht daar gedwongen arbeid en 4,8 op de 1000 mensen zit vast in een gedwongen huwelijk.

In 2021 leefden wereldwijd bijna 50 miljoen mensen in moderne slavernij

De afgelopen jaren ging in aanloop naar het WK voetbal in Qatar veel aandacht uit naar mensenrechtenschendingen in de Golfregio, en dan met name naar de gastarbeiders die de stadions bouwden. Tot 2020 kende Qatar het Kafala-systeem, zoals wel meer landen in de regio. Gastarbeiders hadden daarbij een 'Kafeel' die erop moest toezien dat de arbeiders de juiste papieren hadden. Onderdeel van dat stelsel was ook een uitreisvergunning en de verplichting om hun werkgever toestemming te vragen om van baan te veranderen. Kortom: dwang – en een systeem dat moderne slavernij in de hand werkt.

In overleg met onder meer de Internationale Arbeidsorganisatie werd het Kafala-systeem afgeschaft, maar ngo's stellen dat het nog altijd wordt gebruikt. In ieder geval deels.

Door het WK werden de schijnwerpers op Qatar gericht, maar het is niet het Arabische land met de meeste moderne slavernij. Verre van zelfs. Het recentste rapport, dat van de drie organisaties, splitst de cijfers rond moderne slavernij niet uit per land. In de zogeheten Global Slavery Index uit 2018 deed Walk Free dat wel. Van alle Arabische landen bleek Syrië (relatief) de meeste moderne slavernij te kennen, gevolgd door Irak en Jemen. Stuk voor stuk landen met een zwakke overheid, waarbij Syrië en Jemen zelfs in een burgeroorlog verkeren.

In de top tien staan meer instabiele landen: de Centraal-Afrikaanse Republiek (plek 4), Afghanistan (plek 5) en Zuid-Soedan (plek 7), bijvoorbeeld. Maar de top twee bestaat uit landen waar de overheid juist een sturende rol heeft in een systeem van moderne slavernij: Noord-Korea en Eritrea.

In Eritrea, een eenpartijstaat, gaat dat met name via het leger. Dienstplichtigen worden gedwongen om niet-militaire taken uit te voeren – dwangarbeid, voornamelijk. Hun 'nationale dienst' kan jaren duren. In Korea verrichten tot wel 2 miljoen mensen gedwongen arbeid. Zo'n 200.000 zouden in kampen verblijven, soms meerdere generaties uit een familie. Hun dwangarbeid wordt zelfs geëxporteerd naar andere landen, waaronder Rusland en China. Volgens internationale media liggen er plannen om Noord-Koreaanse dwangarbeiders te gebruiken voor de wederopbouw van door Rusland bezette gebieden in Oekraïne.

De verhalen van mishandeling en heropvoeding komen naar buiten via Koreanen die weten te ontsnappen. Dat worden er wel steeds minder: in 2020 wisten slechts 229 mensen te vluchten naar Zuid-Korea, tegen meer dan duizend in de jaren ervoor. Vorig jaar waren het er slechts 67.

De verklaring laat zich raden: covid. De grenscontroles werden nóg strenger. Sowieso heeft de pandemie geleid tot een groei van moderne slavernij wereldwijd, concluderen de onderzoekers in het rapport uit 2021. Door

de recessie waarmee covid gepaard ging, raakten meer mensen in de schulden, wat leidde tot meer afhankelijkheidsrelaties. 'Bij een crisis staan de rechten van de kwetsbaarsten als eerst onder druk', zei oprichter Forrest van Walk Free. 'Juist daar waar ze het minst zichtbaar zijn.'

Met de pandemie en die groeiende ongelijkheid nam ook het aantal gedwongen huwelijken toe. Er zijn legio redenen: stigmatisering van seks voor het huwelijk, waarna de vrouw uiteindelijk trouwt; druk vanuit het geloof; trouwen voor een verblijfsvergunning. Wereldwijd waren vrouwen veel vaker het slachtoffer (3,9 op de 1000 mensen) dan mannen (1,8 op de 1000).

Vaak werden meisjes en jongens al op jonge leeftijd gedwongen om te trouwen. En, pijnlijk genoeg, meestal

'Bij een crisis staan de rechten van de kwetsbaarsten als eerst onder druk'

Poolse arbeidsmigranten aan het werk in een kas in het Westland.

door hun naasten: in driekwart van de gevallen door hun ouders. Uit zo'n huwelijk breken is lastig. Wie vlucht, geldt vaak als paria – juist ook bij de eigen familie.

De onderzoekers benadrukken: moderne slavernij is niet enkel een probleem van instabiele staten, conflictgebieden of de Arabische wereld. Het speelt overal, in elke regio. Ook in de westerse wereld – zéker in de westerse wereld. Om te beginnen omdat ongelijkheid de kans op moderne slavernij vergroot, en ongelijkheid is hier net zo goed te vinden. 'Neem het voorbeeld van een huishoudelijke hulp uit het buitenland,' zei Forrest, van Walk Free. 'In rijkere landen kunnen meer mensen zich dat veroorloven.'

Bovendien zijn rijkere landen de belangrijkste afzetmarkt voor het Chinese katoen dat onder dwang wordt verwerkt door Oeigoeren, voor de Noord-Koreaanse kolen, Angolese diamanten, Thaise elektronica, Zuid-Italiaanse tomaten en het Braziliaanse suikerriet – allemaal sectoren waarin moderne slavernij voorkomt.

En hoewel Nederland in de index werd genoemd als het land dat het meest doet om moderne slavernij tegen te gaan (vóór de VS en het Verenigd Koninkrijk), gaat het ook hier vaak genoeg mis. Wat te denken van de Oekraïners die met een wurgcontract aan het werk werden gezet bij een tuinder in het Westland? Deden ze hun werk niet goed, zo bleek vorig jaar, dan werden ze voor 20 procent gekort op hun (minimum)loon. Praatten ze met buitenstaanders over hun arbeidsvoorwaarden? 500 euro boete.

Moderne slavernij is een systemisch probleem

Nu zijn het Oekraïners, die door de oorlog extra kwetsbaar zijn geworden. De jaren ervoor waren het Polen, Bulgaren, Roemenen of Syriërs. Dat uitbuiting zelfs veel voorkomt in het land dat het meest doet tegen moderne slavernij, laat zien hoe lastig het is om het de wereld uit te krijgen.

Valt er dan niks te doen? De onderzoekers van de Internationale Arbeidsorganisatie, de Walk Free Foundation en de Internationale Organisatie voor Migratie delen een lange lijst aanbevelingen. Collectief optreden van arbeiders, bijvoorbeeld via vakbonden, is een goede maatregel tegen moderne slavernij. Hetzelfde geldt voor

wetgeving die zorgt dat mensen nog kunnen voorzien in hun levensonderhoud als ze stoppen met hun baan. Of strengere controle op werkgevers, ook via internationale samenwerking. Als het gaat over gedwongen huwelijken: begin met wetgeving die kindhuwelijken verbiedt, stellen de onderzoekers. En verder: emancipatie. Versterk de positie van vrouwen, via wetgeving én door te kijken naar sociale normen.

Veel aanbevelingen zijn een zaak van de lange adem. Moderne slavernij is een systemisch probleem. Het ligt niet aan één 'foute' werkgever, één dictatoriaal bewind, één reactionaire religie. Denken in termen van 'goed' en 'fout' werkt überhaupt niet, zei ook de Amerikaanse hoogleraar mensenrechten en moderne slavernij Laura T. Murphy tegen The New York Times.

Murphy bestudeerde een groep mijnwerkers in het noorden van India, die uit een patroon van moderne slavernij wisten te breken. Ze kregen hulp van de overheid, maar deden het vooral zelf. Alles begon, vertelt Murphy, met het geloof dat ze vrij konden zijn. 'Sommige mensen vreesden vrijheid, zeker als er geen vangnet voor ze was.' Ze hadden een voorbeeld nodig en vonden dat in een nabijgelegen dorp, waar mijnwerkers met kleine leningen hun eigen bedrijfjes begonnen.

Toch wachtte de mijnwerkers een lange strijd. Ook letterlijk: er werd gevochten. Onder de slavenhouders viel een dode. De mijnwerkers ontworstelden zich aan de moderne slavernij, maar er volgde een juridisch gevecht, óók met de familie van de overleden slavenhouder.

'Veel slavenhoudende families hekelten het einde van gedwongen arbeid in de regio,' zegt Murphy. 'Ze houden er de paternalistische visie op na dat – net als de slavenhouders in de VS ooit deden – iedereen voor de afschaffing beter af was. Onzin, natuurlijk. Maar het herinnert ons eraan dat uitbuiting niet kan worden toegeschreven aan een "kwaadaardige kracht". Mensen die slaven hadden aanwijzen als slecht, maakt gedwongen arbeid abstract en een probleem van individuele, slechte actoren,' zegt ze. 'Begrijpen hoe de structurele en culturele ondersteuning van een systeem van gedwongen arbeid werkt, en zien hoe die systemen lokaal bijdragen aan uitbuiting, is onmisbaar als we manieren willen vinden om het effectief aan te pakken.'

Sam de Graaff – Freelance journalist, schreef onder meer voor Het Parool, de Volkskrant en persbureau ANP.

Het recente essay van Berthold Gersons over de Bijlmer vliegcrash, in de laatste Impact Magazine van 2022, bevatte drie zinnen die me raakten: 'Trauma en PTSS worden steeds met elkaar verward. Trauma, hoe afschuwelijk ook, geeft betekenis aan je leven. Voor PTSS moet je behandeld worden.'

Het woord betekenis bleef me bij. Is het zomaar duidelijk wat dat is? Welke betekenis dan? Daar wilde ik over doorpraten. Een afspraak met Berthold was vlot gemaakt en zo troffen we elkaar op een zonnige dag in februari. Ons gesprek vormde een uitnodiging om er nog wat verder op in te gaan.

Betekenis: ervaringen een stem gegeven

Berthold gebruikt de term trauma als aanduiding voor de gebeurtenis – schokkend, ontwrichtend – die de psychische en andere klachten heeft uitgelokt. Zonder dat onderscheid tussen gebeurtenis en gevolgen wordt alles trauma.

Wat traumatische gebeurtenissen en psychische gevolgen kunnen betekenen, wordt glashelder verwoord in het in 2022 verschenen boek *Patroon* van Marco Kroon. Een kwajongensstreek heeft fatale gevolgen, waarna hoofdpersoon Mylo verder moet leven met een enorm zelfverwijt. Zijn grootvader blijft hem steunen, maar die blijkt een eigen geheim met zich mee te dragen. Vader, afwezig sinds Mylo's vroege jeugd, heeft altijd zijn eigen vader (de opa van Mylo) de schuld gegeven van wat er mis liep in zijn jeugd. Ze hebben alle drie hun eigen demonen. En alles heeft met alles te maken, als in een intergenerationeel web. Dit verhaal laat zien hoe complex trauma kan zijn.

Het boek stelt de vraag of het Mylo lukt te ontsnappen aan het repeterende patroon dat zijn familie in zijn greep houdt. Is er een nieuwe start mogelijk? We kunnen dit ook zien bij onze patiënten. Het leven is na een trauma nooit meer hetzelfde. Het verleden laat zich niet uitwissen, maar we kunnen leren anders met onze ervaringen om te gaan. Het gaat erom hoe we nu tegen de wereld en onszelf – inclusief pijn, gemis, schuld of schaamte – aankijken. Traumatische ervaringen leren ons dat het leven niet vanzelfsprekend is en dat we allemaal kwetsbare mensen zijn. Zo kan het leed ons vermogen tot empathie en verbondenheid versterken: essentieel om in het heden verder te kunnen. Na een nieuwe start zouden we zelfs kunnen zeggen dat je – in Bertholds woorden – het gat in je hart mag koesteren.

Als behandelaren brengen we de problemen in kaart, richten ons op exposure en op herstel van het gewone leven. Soms zijn er echter verschillende generaties in het spel, of verschillende lagen van betekenis. Durven we als behandelaren naar die nuances te vragen? Een afscheidsritueel kan een drempelervaring zijn, waarin patiënten hun stem vinden voor- of vorm geven aan hun verandering. Mylo's ritueel bestaat in de reis die hij met zijn opa maakt. Een vluchteling uit de Balkan schreef aan het eind van haar behandeling een brief aan haar overleden moeder. Ze had een lange weg afgelegd. Daar waar ze bij het begin van de behandeling zei: 'Ik ben geen dochter, geen moeder, zelfs geen vrouw meer. Ik ben enkel een voorbijganger in mijn eigen leven', klink er bij haar afscheid: 'Ik kan nu mijn plek in mijn gezin innemen.'

Jeannette Lely - Gepensioneerd psychotherapeut, gepromoveerd op traumabehandeling bij ouderen en actief als auteur, reviewer en presentator.

Foto: Beeldbank WO2-NOD

Drie generaties herinneringen aan dwangarbeid tijdens de Tweede Wereldoorlog

Aanplakbiljet van de illegaliteit tegen aanmelding voor tewerkstelling in Duitsland: 'Liever dood dan slaaf' is over de bekendmaking geplakt (Delft 1945)

Hoe werken oorlogsherinneringen door in verschillende generaties? Dat is de centrale vraag binnen het meerjarig onderzoek 'Oorlog en Vrijheid in drie generaties', van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. In een eerste deelstudie staan herinneringen aan de 'Arbeitseinsatz' centraal, een onderdeel van de Tweede Wereldoorlog dat onderbelicht lijkt en een term die minder vanzelfsprekend is dan gedacht.

door Iris van Huis

500.000 tot 630.000 Nederlandse mannen werkten tijdens de Tweede Wereldoorlog verplicht in Duitsland. Dit geschatte getal staat los van de Joden, Roma, Sinti en andere vervolgd en de krijgsgevangenen die in de oorlogsperiode ook gedwongen arbeid verrichtten. Het staat ook los van de Indonesiërs, Molukkers, Chinezen, Indo-Europeanen en Europeanen die verplicht in Nederlands-Indië en andere delen van Azië werkten. Bij het bijna ontvallen van de nog in leven zijnde getroffen

nen, is het steeds meer van belang te onderzoeken hoe volgende generaties de herinneringen aan de dwangarbeid beleven en hoe we dit een plek kunnen geven in de collectieve herinnering.

Om dit te onderzoeken zijn er vijf Nederlandse families geïnterviewd met herinneringen aan gedwongen arbeid in Duitsland. Vanuit eerder onderzoek van Renske Krimp was al bekend dat de ervaringen divers waren. Daarom

is er gekozen voor een selectie met een diversiteit aan herinneringen, om die vervolgens verder uit te diepen en te vergelijken tussen generaties.

Diversiteit

De gedetailleerde verhalen van direct getroffen en geïnterviewde personen geven uiteenlopende ervaringen weer, met leed in verschillende gradaties. Het gaat over kampervaringen, levensbedreigende situaties, uitbuiting, verhongering, zware mishandeling, getuigenissen van mishandeling en van moord. Bij één geïnterviewde die tijdens zijn kampervaring een jongen van zeventien was, komen al deze elementen samen. Hij vertelt hoe hij onder schot tijdens een razzia vanuit Amersfoort wordt meegenomen en een groot deel van de tocht moet lopen. Bij aankomst in Duitsland slaapt hij in een loods zonder muren. Hij slaapt op de grond, tegen anderen aan, aan de buitenkant van de groep, en wordt wakker onder een laag sneeuw. Het werk bestaat uit het graven van tankvallen, om de opmars van de geallieerden te stoppen. Het graven en de dagelijkse tocht naar de geulen verloopt moeizaam omdat hij door de looptocht een grote wond aan zijn voet heeft. Op een feestje van een vrouw die bij het kamp woont krijgt hij 'ter vermaak' stokslagen op de maat van een wals, waarna hij gewond in de sneeuw op straat wordt gegooid. Nederlandse kampgenoten tillen hem in veiligheid. Uiteindelijk vlucht hij door zich in een ziekenvervoerbussen te verstoppen die hem naar Nederland brengt, waar hij onderduikt.

Een andere geïnterviewde gaat op 19-jarige leeftijd in op een oproep om in Duitsland te gaan werken, met de indruk dat als hij dat niet doet zijn vader in zijn plaats moet, maar ook met een zeker gevoel van avontuur. Zijn klarinet en voetbalschoenen gaan mee. Bij aankomst in Duitsland heeft deze jongeman aanvankelijk een zekere vrijheid, maar steeds zwaardere omstandigheden volgen naarmate de oorlog vordert: minder eten, langere werkuren, meer repressie. Ook is hij getuige van nog slechtere behandeling van Poolse dwangarbeidsters in het kamp ernaast. Getuigenissen van de slechte behandeling van anderen zijn bij meerdere geïnterviewden belangrijke herinneringen aan hun eigen dwangarbeidperiode. Op Europese schaal gaat het volgens een telling in augustus 1944 om 7,8 miljoen niet-Duitse Europeanen die gedwongen werkten voor de Duitsers. De meesten van hen komen uit de Sovjet-Unie, Polen en Frankrijk en bij de Oost- en Midden-Europeanen gaat het ook om vrouwen. De omstandigheden van Joden, Roma, Sinti en andere vervolgd waren bij directe getuigenissen van de eerste generatie niet in zicht.

Onderdeel van de terugtocht is voor deze laatste geïnterviewde een vrolijke anekdote over plunderingen bij een warenhuis tijdens de naoorlogse chaos in Duitsland. Met een vriend laadt hij een kar vol. Bij een opvangkamp van de geallieerden moet hij echter alles weer inleveren. Wel heeft hij nog witte handschoenen kunnen meenemen die een familielid later draagt bij het trouwen.

Thuiskomst

Bij thuiskomst volgen dikwijls verdachtmakingen. Of het toch niet ging om vrijwillige aansluiting bij de Duitsers; of ze niet hadden kunnen onderduiken en dat ze zo toch hadden bijgedragen aan de Duitse oorlogsindustrie. De geïnterviewden benadrukken echter dat ze waren gedwongen en dat je middelen en connecties moest hebben om te kunnen onderduiken. Bovendien was er niet zoveel plek. Mede door deze verdachtmakingen spreekt een deel van de eerste generatie na de oorlog niet over hun ervaringen. Een andere reden is om hun familie te beschermen tegen nare herinneringen.

De tweede generatie komt er daardoor vaak op een incidentele wijze achter wat hun vader heeft meegemaakt. Een geïnterviewde ziet als kind een groot litteken op de voet van vader, maar weet dat ze daarover moet zwijgen. Een ander opent stiekem een kistje met een verzameling Duitse documenten waar niet in mag worden gekeken. Een derde herinnert zich een opmerking van vader, rijdend door het industriële Ruhrgebied onderweg naar vakantie elders – in Duitsland zelf op vakantie was uit den boze. Vader vertelt dat hij zich in zo'n 'slakkenberg', een berg van industrieel afval, had verscholen bij bombardementen door de Amerikanen. De kinderen ervaren verder een zekere 'hardheid' bij vader.

Pas veel later wordt er meer over de oorlog gepraat. Zowel de mannen zelf als hun kinderen nemen daartoe het initiatief. Na het pensioen is er tijd en vooral na het tachtigste levensjaar nemen de verhalen toe. Het remiscentie-effect is hier een mogelijke psychologische verklaring voor: de adolescentie is een indrukwekkende periode van identiteitsvorming die op latere leeftijd beter onthouden wordt dan andere periodes. Aanvullend zijn er mogelijke sociologische verklaringen. Er is maatschappelijk meer aandacht voor oorlogsherinnering en verwerking van trauma in het algemeen, ook wel 'maatschappelijke psychologisering van herinnering' genoemd. Er is een omdraaiing van de zorgtaak waardoor de kinderen een andere relatie krijgen met hun vader en zich zorgen maken om zijn psychologische welzijn. Ook is er bij de eerste en tweede generatie een zeker gevoel van urgentie omdat herinneringen bij over-

Foto Bery Stokvis/HH

Monument 'Dwangarbeid 1940-1945' in Overloon.

lijden verloren zouden gaan. Met de komst van het internet kan er bovendien makkelijk worden opgezocht. Dit alles leidt ertoe dat herinneringen worden besproken en opgeschreven, voormalige kampen of andere verblijfplaatsen worden bezocht en dat er boeken verschijnen waar de geïnterviewden aan bijdragen of zelf auteur van zijn. Bij dat alles, vooral het opzoeken op internet en het helpen met schrijven op de computer, is ook de derde generatie betrokken, al is het meer aan de zijlijn.

Doorwerking

De doorwerking van herinnering zit voor de tweede generatie in de 'hardheid' en de gevolgen daarvan voor de relatie tussen ouder en kind. Gevoeligheid voor onrecht, irrationele angsten en 'zwaarte' zijn andere voorbeelden van doorwerking die ervaren wordt. Het gevoel voor onrecht deelt ook een deel van de derde generatie en zij koppelen die aan hedendaagse discussies over bijvoorbeeld slavernij, of de behandeling van arbeidsmigranten. Deze kleinkinderen ervaren echter niet dezelfde zwaarte van de herinneringen, niet de angst in hun dagelijks leven, of een 'hardheid' van hun grootvader. Met de leeftijd is er mogelijk wat mildheid gekomen en is grootvader 'gewoon een fijne opa'.

Wanneer er gevraagd wordt om te vertellen over wat (groot)vader heeft meegemaakt, gaat er ondanks de toegenomen aandacht op latere leeftijd, steeds meer detail verloren bij het vertellen van het verhaal door de tweede en derde generatie. Dat verlies laat zien hoe waardevol getuigenissen uit eerste hand zijn. Een andere opvallende ontwikkeling van de eerste naar de tweede en derde generatie is dat positieve herinneringen – momenten van relatieve vrijheid, vrolijke anekdotes – minder aandacht krijgen, en dat de nare herinneringen, het slachtofferschap, hoewel in minder detail, meer op de voorgrond treden.

Aangezien de eerste generatie juist nare details achterhoudt voor de volgende generaties, kun je hier spreken van een filter-paradox. De verwachting is dat er een verzachte versie van de herinnering overblijft wanneer vooral de spannende of vrolijke anekdotes worden verteld. De tweede en derde generatie benadrukt echter juist het slachtofferschap en de zwaarte van het oorlogsverleden. Mogelijk komt dat door collectieve herinneringen aan wat een kamp in de Tweede Wereldoorlog betekent, bijvoorbeeld door beelden over vervolgd in

de media. Mogelijk willen ze, net als hun (groot)vader, benadrukken dat hij daar niet voor zijn lol zat, en dat het ging om dwang.

Mede daarom is de term *'Arbeitseinsatz'* omstreden en heeft onder de geïnterviewden van alle generaties het woord 'dwangarbeid' de voorkeur. *'Arbeitseinsatz'* of 'arbeidsinzet' is een verzachtende nazistische term die zelfs in Duitsland steeds minder wordt gebruikt, legt iemand van de tweede generatie uit. Een geïnterviewde van de derde generatie legt een link met slavernij: 'Het is gewoon slavernij, maar dan noemen we het anders. (...) Het is niet zo dat hij een half jaartje een stage had in het buitenland ofzo, dit is een gigantische opgezette structuur geweest vanuit de Duitsers.'

Conclusies

Wat betekent dit alles – de verscheidenheid in ervaringen, de verwatering van details, de aandacht voor slachtofferschap en de behoefte aan erkenning voor slachtofferschap – voor toekomstige educatie en collectieve herinnering?

Het blijft van belang om de diversiteit aan ervaringen te blijven zien en daar aandacht voor te hebben. Uitgaan van een zelfde soort ervaring van al die mannen die gedwongen in Duitsland hebben gewerkt kan leiden tot onbegrip, ook in volgende generaties. Dat het voor de ene familie relatief weinig impact heeft gehad of ook lichte momenten heeft gekend, doet niets af aan hoe zwaar andere delen van dezelfde periode waren en hoe zwaar de ervaringen van gedwongen arbeid voor anderen zijn geweest. De gedetailleerde herinneringen uit de eerste hand zijn zeer waardevol om die verscheidenheid te tonen. Daarmee kan er ook aandacht zijn voor morele complexiteit – voor het feit dat ze gedwongen zijn geweest om mee te werken aan de Duitse oorlogsindustrie en dat de Duitsers ze in de verleiding probeerden te brengen om hun kant te kiezen. De getuigenissen in interviews en eigen geschriften van hoe zij daarmee omgingen kunnen bijdragen aan een complex begrip van oorlog en onvrijheid, waarbij er aandacht is voor morele overwegingen en tegelijk wordt erkend dat de mannen gedwongen werkten.

Hoewel de derde generatie het minst betrokken lijkt bij deze geschiedenis, zijn er enkelen die dat wel zijn en wie de herinneringen emotioneel raakt. Het is daarom van belang om ook hen te betrekken bij educatie en herdenkingen op een manier die aansluit. Gesprekken tussen generaties kunnen helpen om daarin dichtbij de details, de diversiteit en complexiteit van de herinneringen te blijven. Voor sprekende verhalen kan er gebruik

gemaakt worden van beelden en objecten die nog in families bewaard zijn gebleven, zoals het genoemde kistje met documenten. De koppeling aan actuele discussies, die zij zelf maken, zoals slavernijverleden, uitbuiting van arbeidsmigranten en oorlogen elders, zorgt enerzijds voor een beweging verder van de details van wat er is gebeurd, maar houdt anderzijds de herinneringen actueel en relevant.

Tot slot is het van belang om de term dwangarbeid te gebruiken in plaats van *'Arbeitseinsatz'*. Soms kan het toch nodig zijn om het laatste woord te gebruiken, voor aanduiding van het systeem van dwangarbeid zoals de Duitsers het hebben opgericht en benoemd. Dat zorgt voor herkenning van een onderdeel van de Tweede Wereldoorlog dat al onderbelicht lijkt en waarvan details van herinneringen aan het vervagen zijn. Los van de herkenningsfunctie is het beter om het over dwangarbeid te hebben. In datzelfde licht kan het van belang zijn een transnationaal perspectief te hebben, aangezien dwangarbeid tijdens de Tweede Wereldoorlog een wijdverspreid fenomeen was. Joden, Roma, Sinti, andere Europeanen en mensen in Nederlands-Indië en elders in Azië verrichtten ook dwangarbeid. Of er genoeg overeenkomsten zijn om dwangarbeid samen te herdenken is nog een vraag die we kunnen meenemen in volgende deelstudies naar drie generaties herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog.

Iris van Huis – Zelfstandig sociaalwetenschappelijk onderzoeker, doet op dit moment onderzoek naar drie generaties herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog voor het Nationaal Comité 4 en 5 mei.

BRONNEN

Herbert, U. (2015). *Arbeit, Volkstum, Weltanschauung: über Fremde und Deutsche im 20. Jahrhundert*. S. Fischer Verlag.

de Swaan, A. (1981). The politics of agoraphobia: On changes in emotional and relational management. *Theory and Society*, 10(3), 359-385.

Withuis, J. (2002), *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur. De Bezige Bij*.

LITERATUUR

Lees het rapport over herinneringen aan dwangarbeid in drie generaties op www.4en5mei.nl/driegeraties. Daar vindt u ook meer informatie over het overkoepelende onderzoeksprogramma 'Oorlog en vrijheid in drie generaties' en de overige deelstudies.

Niemand kan dit jaar ontkomen aan het Nederlandse slavernijverleden. En terecht. Het is alleen jammer dat de aandacht voor dit onderwerp is ontaard in een wedstrijd wiens leed het ergste was. In Den Haag wilde de gemeenteraad aanvankelijk twee monumenten: een voor de Trans-Atlantische slavernij en een voor de koloniale periode in het voormalige Nederlands-Indië. De ingestelde adviescommissie was voorstander van één monument. Juist om de koloniale patronen en denkkaders niet voort te zetten waarin bevolkingsgroepen tegen elkaar werden opgezet. Het moest een monument van verbinding worden.

Dat idee kon al snel de prullenbak in. 'De wrede, inhumane Trans-Atlantische slavernij is met geen enkele vorm van slavernij te vergelijken', schreef de organisatie Mosaic The Hague in een brief aan het College van B&W. Waren het deze en andere, vergelijkbare felle brieven die het college deed besluiten om het advies van de commissie niet op te volgen? Hoe dan ook, het college besloot om opdracht te geven voor één monument, enkel voor de Trans-Atlantische slavernij.

Maar iedere groep vindt het lastig om het leed van andere groepen te erkennen. Bij sommige nazaten van 'de Oost' is een vergelijkbare fixatie op het eigen leed uit de koloniale tijd te zien. De koloniale slavernij heeft weinig sporen nagelaten in de Oost. Pas relatief recent is er meer aandacht binnen de Indische gemeenschap voor de Aziatische 'oermoeders', vaak tot slaaf gemaakte vrouwen. Het recente koloniale verleden, met name de Japanse bezetting en het gewelddadige afscheid van de kolonie, leidt tot meer emoties binnen de Indische en Molukse gemeenschap in Nederland.

Wiens leed telt?

Binnen dat recente verleden neemt de bersiap-periode een bijzondere plaats in. In Nederland is dit de naam voor een periode van buitensporig geweld vlak na de Japanse capitulatie van Indonesiërs tegen Indo-Europeanen, Nederlanders en anderen die associaties oproepen met het Nederlandse koloniale gezag. Lang is deze periode onderbelicht gebleven, zelfs binnen de Indische gemeenschap. Nu komt er steeds meer aandacht voor, met hoog oplopende emoties tot gevolg. De mededeling van een Indonesische curator begin 2022 dat het woord bersiap in een tentoonstelling in het Rijksmuseum over de Indonesische revolutie niet gebruikt zou worden leidde tot heftige reacties.

Onlangs heeft de gemeenteraad van Den Haag een voorstel aangenomen om een monument ter herinnering aan de bersiap op te richten. Het is op zich begrijpelijk dat men een gebeurtenis wil herdenken die zoveel impact heeft gehad op de Indische en Molukse gemeenschap. De motivering voor het monument is echter opvallend: 'Dat is voor het historisch besef keihard nodig nu de totaal doorgeslagen woke-scene alles maar in de ban wil doen', aldus een gezamenlijke verklaring van Richard de Mos (Hart voor Den Haag) en Tweede Kamerlid Wybren van Haga (Belang van Nederland). Zo wordt het koloniale en slavernijverleden van de Oost én de West onderdeel van identiteitspolitiek en een wedstrijd in leed. Erkenning van leed is een belangrijke stap voorwaarts, op weg naar herstel en verbinding. Maar hier lijkt het toch vooral te gaan om de erkenning dat het eigen leed het ergst was. En dat is een stap achterwaarts.

Onno Sinke – Senior beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolg en Geweld

Seksueel geweld en uitbuiting

De verschillende achtergronden van slachtoffers

Door Jitske Rullmann, Linda Verhaak en Rina Ghaforkhan

Binnen het behandelteam van ARQ Centrum'45 dat zich richt op seksueel gerelateerd geweld en uitbuiting, spreken we dagelijks mensen die slachtoffer zijn geworden van moderne slavernij. Zij lijden aan de gevolgen van psychotrauma, mede opgedaan tijdens de periode van seksuele uitbuiting. We werken in een multidisciplinair team, waarbij aandacht is voor preventie, behandeling en toekomstoriëntatie.

Hoewel er overeenkomsten zijn te herkennen in de schrijnende verhalen van slachtoffers, is elk verhaal ook uniek en specifiek. De levensgeschiedenis en de wijze waarop iemand in handen gevallen is van de mensenhandelaren maken dat er verschillen zijn in de wijze waarop de uitbuiting wordt beleefd, hoe klachten ontstaan, en de manier waarop mensen hiermee omgaan. Wij bepleiten daarom een genuanceerde kijk

Fotografie Ernst Coppéjans

op slachtoffers van mensenhandel en een behandelaanpak die hierop toegespitst is.

Behandelaanbod

Om in ons behandelaanbod zoveel mogelijk tegemoet te komen aan de verschillende achtergronden en daarmee behandelwensen, hebben we verschillende modules ontwikkeld. Voor de traumagerichte behandeling wordt vaak gekozen voor Narratieve Exposure Therapie (NET), Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR), Beknopte Eclectische Psychotherapie voor Psychotrauma (BEPP), Imaginaire Exposure (IE), of Imaginaire Rescripting (ImRs). Daarnaast bieden we maatschappelijk werk, psychomotorische therapie, sensorimotor therapie en herstel ondersteunende zorg. Na traumagerichte therapie bieden we (groeps-)modules rondom herstel van intimiteit en het voorkomen van herhaald slachtofferschap.

Binnen ARQ Centrum'45 voeren we wetenschappelijk onderzoek uit naar de werkzaamheid van aanvullend behandelaanbod. Zo doen wij onderzoek naar welke factoren de behandeluitkomsten van traumatherapie bevorderen, zoals ervaren dagelijkse stress, stemming en emotieregulatie. Daarnaast onderzoeken we hoe herhaald slachtofferschap te voorkomen, de toepasbaarheid van schematherapie bij deze doelgroep en

hoe het beste in te spelen op de specifieke hulpvragen van de SOGIE (seksuele oriëntatie, genderidentiteit en -expressie) doelgroep, die verderop in dit artikel wordt beschreven.

Elk verhaal is uniek en specifiek

Hieronder lichten we een aantal verschillen tussen slachtoffers toe, en beschrijven we de wijze waarop wij met deze verschillen omgaan binnen de behandeling.

Misleiding

De groep slachtoffers die wij het meeste zien zijn degenen die onder valse voorwendselen in seksuele uitbuiting terecht zijn gekomen. Deze groep wordt binnen een netwerk van mensenhandelaren werk beloofd in het rijke Europa. Dit gaat veelal over (schoonmaak-) werk binnen hotels, restaurants, bij families of sekswerk onder 'goede omstandigheden'. Dit zijn mensen die op zoek zijn naar manieren om henzelf en/of hun familie betere kansen te bieden. Velen zijn afkomstig uit het mondiale zuiden en kansarme situaties. Sommigen bevinden zich in gedwongen huwelijken waarin (seksueel) geweld plaatsvindt. Vanuit deze uitzichtloze situaties laten zij

alles achter, waaronder hun woning, kinderen en land, vanuit de hoop terug te kunnen keren met de financiële middelen voor een betere toekomst.

Bij aankomst in Nederland worden zij overvallen en gedwongen tot sekswerk. Dit sekswerk gaat gepaard met bedreigingen, vrijheidsberoving en verbaal en/of fysiek geweld. Vaak wordt er gedreigd de familieleden in land van herkomst iets aan te doen als de persoon uit de situatie zou willen ontsnappen of wordt de persoon zelf met de dood bedreigd. In enkele specifieke gevallen vindt er een voodooritueel plaats waarbij het slachtoffer wordt overtuigd dat ontsnappen gruwelijke gevolgen zal hebben voor de persoon zelf alsook voor de familie.

Bij deze groep slachtoffers zien we veelal een post-traumatische stressstoornis die wordt getypeerd door veel angst, nachtmerries, schrikachtigheid, verdriet en schaamte. Velen van hen lijden ook aan depressieve gevoelens en worstelen met de uitzichtloosheid en hopeloosheid van hun situatie. Het niet overgaan tot opsporing na de aangifte tegen de uitbuiters vanwege gebrek aan bewijs en de onzekerheden rondom het verkrijgen van een verblijfsvergunning zijn factoren die de klachten kunnen verergeren. Er is veel angst dat familieleden iets overkomt, angst om door de uitbuiters of klanten op straat te worden herkend, angst opnieuw in een dergelijke situatie te belanden en angst om gedwongen terug te moeten keren naar het land van herkomst. Bij terugkeer is het risico op stigma en uitsluiting na seksueel geweld groot.

Binnen ons behandelteam bieden wij deze groep, na psycho-educatie, traumagerichte behandeling, vaak middels Narratieve Exposure Therapie of EMDR. Binnen deze behandelingen komen er naast het verwerken van de uitbuitingservaring vaak ook andere trauma's aan bod. Deze zijn veelal gelinkt aan een lange voorgeschiedenis van armoede, marginalisatie, verloren hechtingsfiguren en mogelijke conflict- of oorlogservaringen.

Overlevers

Een tweede groep slachtoffers van seksuele uitbuiting die wij veel zien zijn mensen die van jongs af aan al veel interpersoonlijk trauma hebben meegemaakt. Vaak hebben zij te maken gehad met verwaarlozing, (seksueel en/of fysiek) geweld en onveiligheid in de jeugd. Door deze vroege ervaringen is hen de kans ontnomen te leren hoe met emoties om te gaan, in contact te staan met hun lichaam, wat ze in relaties mogen verwachten, en hebben ze diverse destructieve overlevingsstrategieën ontwikkeld om zich staande te houden in het leven.

Bij terugkeer is het risico op stigma en uitsluiting na seksueel geweld groot

Vaak zijn het mensen die ogenschijnlijk goed voor zichzelf kunnen opkomen en niet snel zullen laten merken dat het niet goed gaat. Ondertussen worstelen ze echter met intense emoties, lage zelfwaardering en gevoelens van machteloosheid. In veel gevallen is door deze vroege ervaringen de radar voor onveilige situaties op de achtergrond geraakt of hen ontnomen. Hierdoor hebben zij minder vaardigheden ontwikkeld om zichzelf te kunnen verweren tegen mensen met oneigenlijke intenties, zoals uitbuiters of andere criminelen. Vervolgens belanden zij in sekswerk waar zij middels vrijheidsberoving (zoals het afnemen van paspoorten en voortdurend toezicht), middelenmisbruik en dreiging van geweld in worden vastgehouden.

Binnen ons team zorgen wij bij deze groep dat er naast de behandeling van posttraumatische stressklachten ook aandacht is voor het leren ervaren en reguleren van emoties en het lichaam, en het herkennen van onveilige situaties of signalen. Vaak wordt de behandeling aangevuld met schematherapie, individueel of in de groep. Schemagerichte therapie is gericht op het leren begrijpen en doorbreken van levenslange patroon van destructieve copingstrategieën die het doorvoelen van emoties en daarmee het doorlopen van de traumatherapie in de weg staan. Daarnaast hebben wij op onze afdeling de SAFE-module ontwikkeld, die zich richt op het herkennen van lichaamssignalen, voelen van grenzen en het communiceren over deze grenzen, met als doel het voorkomen van herhaald slachtofferschap.

SOGIE

Een derde groep onder onze patiënten heeft hun land moeten ontvluchten voor geweld, uitsluiting en dreiging vanwege hun seksuele oriëntatie, genderidentiteit en -expressie (SOGIE). Zij hebben vaak vanwege acute dreiging hieromtrent hun land en dierbaren plotseling moeten verlaten. Vanuit deze benarde situatie worden ook zij vaak onder valse voorwendselen 'gered' van een boot- of met een vliegticket naar Europa. Net als bij de misleide groep komen velen van hen ook onverhoeds in een uitbuitingssituatie terecht en komen zij veelal uit het mondiale zuiden. Velen van hen hebben bovendien vroegkinderlijke traumatisering meegemaakt.

Bij hen zijn de klachten daarnaast vaak verweven geraakt met thema's rondom hun identiteit, die in het verleden geleid hebben tot afwijzing en uitsluiting door dierbaren. Dit beïnvloedt de mate waarin zij open durven te zijn over hun geaardheid of identiteit. In ons behandelteam is er bij hen naast de traumagerichte behandeling rondom de uitbuitingssituatie, derhalve ook aandacht nodig voor de SOGIE-gerelateerde ervaringen. Dat betekent dat er aandacht is voor de identiteitsverwarring, het sociaal isolement, de schaamte, zelfacceptatie en het verlies van dierbaren dat allerlei verschillende emoties oproept. Voor de SOGIE-doelgroep, die na traumatherapie worstelt met de identiteit is er een groepsaanbod, gericht op het leren ontdekken en accepteren van de eigen identiteit en het zich verhouden tot de maatschappij in het land van herkomst en het land van migratie.

Tot slot

In de media verschijnen geregeld berichten over moderne slavernij en in het bijzonder over slachtoffers van seksuele uitbuiting. Wij zien in onze klinische praktijk dat de achtergronden van slachtoffers bijzonder divers zijn. In dit artikel hebben we geprobeerd inzicht te geven in de verscheidenheid van de groepen die we tegenkomen. Naast het bieden van traumatherapie bij

PTSS klachten zoals in de richtlijnen is voorgeschreven, is er meer aandacht nodig voor de diversiteit in achtergronden van slachtoffers van seksueel geweld en uitbuiting en welke aanvullende behandelingen bevorderlijk kunnen zijn. Bij ARQ Centrum'45 blijven we daar de komende jaren onderzoek naar doen.

Jitske Rullmann - Klinisch Psycholoog en expertiseteam-leider Team Seksueel & SOGIE gerelateerd Geweld en Uitbuiting ARQ Centrum'45.

Linda Verhaak - Klinisch Psycholoog Team Seksueel & SOGIE gerelateerd Geweld en Uitbuiting ARQ Centrum'45.

Rina Ghafoerkhan - Psycholoog en onderzoeker Team Seksueel & SOGIE gerelateerd Geweld en Uitbuiting ARQ Centrum'45.

De foto's op pagina 18 en 19 zijn onderdeel van de fototentoonstelling *Open je Ogen*, een initiatief van CoMensha. Concept en realisatie Stichting Open Mind, fotografie Ernst Coppejans.

www.comensha.nl

SLAVERNIJ

effecten van het verleden

Slavernij en uitbuiting hebben hun doorwerking tot op de dag van vandaag: sociaaleconomisch, psychologisch en in de vorm van intergenerationeel trauma. Nazaten geven soms persoonlijk betekenis aan hun geschiedenis met politiek engagement, kunst of historisch onderzoek. Drie vrouwen uit de zwarte gemeenschap vertellen hoe zij zich verhouden tot het slavernijverleden van hun voorouders.

door Else de Jonge

PEGGY BRANDON

'Mensen verinnerlijken hun geschiedenis'

'Op mijn zesde, ging ik voor het eerst met mijn moeder naar Suriname. Ik zei: "Wat lopen de mensen hier mooi rechtop." In Nederland zag ik Surinamers altijd naar de grond kijken. Later begreep ik dat dit te maken heeft met boodschappen die door generaties heen zijn opgedrongen. "Witte mensen vertegenwoordigen een cultuur die superieur is aan de onze en hun lichaamskenmerken zijn superieur aan die van ons. Als persoon van kleur kijk je een wit persoon niet in de ogen." Ouders hoeven zoiets niet expliciet te zeggen om het over te brengen aan hun kinderen, die het internaliseren en weer overdragen aan hún kinderen. Zo hebben mensen die direct geleden hebben onder slavernij, pijn in allerlei varianten doorgegeven aan hun kinderen en kleinkinderen. Stress, angst en armoede kunnen door generaties heen zelfs leiden tot hormonale en genetische veranderingen. Die gelaagde doorwerking zou ik binnen de epigenetica heel graag onderzocht willen zien.'

Peggy Brandon

'Ik zag in een archief een proclamatie uit 1863 over de afschaffing van de slavernij. "De blijde dag is daar. U bent nu vrij," stond er. En vrij vertaald: "U was een goede slaaf en u moet eerbied houden voor uw vroegere meester." De impliciete boodschap was: we praten nergens meer over. Terwijl mensen verschrikkelijk behandeld zijn tijdens de slavenhandel en op de plantages. Een schip dat tot slaaf gemaakte mensen vervoerde was al gauw tachtig dagen onderweg, meerde aan om "handel" af te leveren en op te halen en voer dan verder. Kinderen werden gescheiden van hun ouders. Mensen werden verkocht en gebrandmerkt. Ze werden geslagen en leden honger. En dan waren ze vier tot zes jaar aan het werk, waarna ze stierven, tenzij ze huisslaaf waren, dat was langer vol te houden. Vrouwen moesten niet zelden seksueel beschikbaar zijn voor hun meester. Liefde en vriendschap tussen tot slaaf gemaakte mensen was tot 1863 taboe. Is het dan gek dat huwelijken in voormalige slavernijkolonies gemiddeld niet lang stand houden? Op Sint Eustatius vertelde een jonge vrouw me dat ze op school soms voor straf langere tijd in de brandende zon gezet werd. Dat is een straf uit de slavernijtijd. Praten over je gevoelens is niet gangbaar. Begrijpelijk: vroeger was zwijgen soms van levensbelang. Mensen verinnerlijken hun geschiedenis en dat werkt door in latere generaties. Daaruit wegstappen doe je niet zomaar. Mijn grootmoeder was kind van vrijgemaakte slaven. Zij wilde er nooit over praten. Ik heb die behoefte wel, net als andere mensen uit mijn generatie.'

Vroeger was zwijgen soms van levensbelang

'In voorbereiding op het Slavernijmuseum dat gaat komen, leggen mijn collega John Leerdam en ik ons oor te luister bij heel veel mensen. Naar de participatiebijeenkomsten die we organiseren op de Antillen, in Suriname en hier in Nederland komen mensen die een emotionele en geografische binding hebben met onze slavernijgeschiedenis en mensen voor wie dat niet geldt, maar die het belang van een slavernijmuseum wel onderschrijven. We vragen hen wat zij zich voorstellen bij het museum. Wat we veel horen is dat mensen het échte verhaal willen zien. Witte mensen laten voelen wat er gebeurd is en welke last veel zwarte mensen met zich meedragen door de geschiedenis, die erkenning zou een functie van het museum moeten zijn. Met verhalen, beelden, voorwerpen, cijfers. Bij het échte verhaal hoort ook dat getoond wordt hoe de cultuur van mensen die leden onder de slavernij er daarvoor uitzag. De slavernij-

geschiedenis is feitelijk een wrede interruptie geweest in beschavingen die vaak al duizenden jaren oud waren. Het waren complexe samenlevingen, met eigen tradities, talen, handel, kunst, spiritualiteit, gastronomie, kleding. Hoe zagen die samenlevingen eruit? Wie waren zwarte mensen vóór de slavenhandel begon? Ook willen mensen graag dat het museum plaats maakt voor verhalen van verzet en weerbaarheid. Daarbij kun je denken aan mensen als schrijver en verzetsman Anton de Kom, maar ook aan mensen uit de zwarte gemeenschap die als rolmodel kunnen dienen voor anderen.'

De pijn van de zwarte gemeenschap wordt erkend

'In het publieke bewustzijn over ons slavernijverleden en over racisme leven beelden die van zwarte mensen gemaakt zijn. Afkomstig uit bijvoorbeeld oude Amerikaanse films waarin een zwart persoon dociel "yes master" en "no master" zegt tegen zijn witte meester. Op zeventiende- en achttiende-eeuwse schilderijen zijn zwarte mensen vaak exotische wezens, die vooral anders zijn dan witte mensen. Sinterklaas werd tot voor kort geholpen door zwart geschminkte knechten, met rood gestifte lippen en gouden oorknoppen. Het zijn beelden die spiegels vormen vol boodschappen waar zwarte mensen zich mee identificeren en waar witte mensen zwarte personen mee identificeren. Ik denk dat het helend is als we het daarover hebben met elkaar. Ook iemand die zich gekwetst voelt omdat over een jarenlange traditie wordt gezegd dat die fout is, heeft een verhaal. We moeten met z'n allen willen nadenken over de vraag: wat doet iemand pijn?'

'De doorwerking van het slavernijverleden is onderdeel van onze gedeelde geschiedenis, maar heel lang geen onderwerp van het publieke gesprek geweest. Maar er is iets veranderd. Op het laatste Sinterklaasfeest in Amsterdam was geen zwarte Piet meer te bekennen. Dat vond ik fijn, voor mezelf én voor het jongetje dat ik bij me had. Met de excuses die premier Rutte namens de Nederlandse staat heeft aangeboden is er een opening gekomen voor een verdere zoektocht. De pijn van de zwarte gemeenschap wordt erkend. Het is nog niet af en wat er gaat komen weten we niet, maar er is een begin.'

Peggy Brandon (1961) is kwartiermaker Museaal voor het Nationaal Slavernijmuseum dat in ontwikkeling is en directeur van Mocca, het expertisecentrum voor cultuuronderwijs in Amsterdam.

JESSICA DE ABREU

'Het lichaam herinnert zich alles'

'Ik ben geboren en getogen in de Bijlmer in Amsterdam. Mijn moeder is Afro-Surinaams. Ze kwam hier naartoe om zich te ontworstelen aan de armoede waarin ze in Suriname leefde en die voortkwam uit kolonialisme en slavernij. In Nederland zijn er mogelijkheden om te klimmen op de maatschappelijke ladder, dacht ze. Ze dacht ook dat kleur niet uitmaakte. Als je maar hard genoeg werkte, zou dat je sociaaleconomische positie verbeteren. Ze sprak niet met ons over racisme. Ik denk dat ze dat niet deed omdat ze ons wilde beschermen. Wie praat over racisme wordt vaak in het defensief gedrongen, vroeger nog sterker dan nu. In de jaren '80 werden zwarte wetenschappers die racisme aankaartten van subjectiviteit en daarmee van onwetenschappelijkheid beticht. Alsof onze verhalen er niet toe doen. In andere lagen van de bevolking was de reactie vaak: "racisme bestaat niet", of "je labelt dit ten onrechte als racisme". Mijn moeder wilde niet dat wij onszelf het leven zwaar maakten door ons in die positie te manoeuvreren. Daarom zweeg ze over racisme. Maar ze wilde wel heel graag dat wij, haar kinderen, haar dromen waar zouden maken. Ik heb drie academische studies gedaan en ben tot de conclusie gekomen dat diploma's je niet beschermen tegen racisme. Ook na bijna dertig sollicitaties had ik geen baan. Een nogal harde realiteit. Het economische tij zat ook niet mee, dat moet gezegd, maar ik ben er zeker van dat zo iets ook met racisme te maken heeft. Er is onderzoek dat heeft uitgewezen dat hoogopgeleide zwarten minder kans hebben op de arbeidsmarkt dan lager opgeleide witte mensen met een strafblad.'

Ook na bijna dertig sollicitaties had ik geen baan

'Op de universiteit ontmoette ik Mitchell Esajas, die inmiddels mijn partner is. Als zwarte student was ik vaak de enige in de collegezaal. Mitchell bracht zwarte studenten bij elkaar in wat later het New Urban Collective is gaan heten. Door met andere zwarte studenten te praten, kwam ik erachter dat mijn ervaringen met racisme niet uniek waren, maar dat veel meer mensen dezelfde of vergelijkbare ervaringen hadden. Veel witte Nederlanders koesteren de reputatie van Nederland als een open en tolerante samenleving, maar Nederland is ook een racistisch land. Via zo'n netwerk empower je

Foto Marcel Wogman

Jessica de Abreu

elkaar. Het zijn geen spoken die je ziet, het is werkelijkheid, en je bent er niet alleen mee. We pleiten ervoor dat er meer (wetenschappelijke) aandacht komt voor kolonialisme en slavernij. The Black Archives, het archief rond zwart erfgoed, met boekencollecties, archiefstukken en voorwerpen uit de nalatenschappen van zwarte schrijvers, academici en mensenrechtenverdedigers, is ook het New Urban Collective voortgekomen. Mitchell en ik hebben dat archief opgericht in 2011, samen met de zonen van Waldo Heilbron, een Surinaamse socioloog die in de jaren '70 en '80 van de vorige eeuw aan de Universiteit van Amsterdam werkte. Hij deed onder meer onderzoek naar de impact van slavernij op de psychische gesteldheid en sociaaleconomische positie van nazaten. Zijn boekenverzameling was de eerste die we konden opnemen in The Black Archives. Nu hebben we er diverse staan. Er is heel veel geschreven door zwarte mensen zelf over de slavernijgeschiedenis en aanverwante onderwerpen. Met het archief hebben we niet alleen het hiaat opgevuld in de kennis over het koloniale en slavernijverleden van Nederland, maar ook een plek gecreëerd waar vrijelijk en zonder een dominant perspectief gesproken kan worden over zaken die

maatschappelijk gevoelig liggen en die, in elk geval in 2011 nog, altijd meteen ophef veroorzaakten: institutioneel racisme, raciale ongelijkheid en het verband ervan met sociaaleconomische ongelijkheid.'

Ik wil graag meebouwen aan een gemeenschap waar rechtvaardigheid telt

'Activist zijn betekent voor mij: vechten voor wat mensen gelukkig maakt en vechten tegen wat hen ongelukkig maakt. Ik wil graag meebouwen aan een gemeenschap waar rechtvaardigheid telt, waar verbinding is en waar mensenrechten gerespecteerd worden. Racisme is daarvoor een groot obstakel. Activist zijn betekent ook in veel gevallen dat je jezelf vrijwillig in een geweldadige situatie begeeft. Het geweld kan verbaal zijn, maar ook fysiek. De demonstraties van Kick Out Zwarte Piet, een actiegroep waar ik ook bij betrokken ben, gaan vaak samen met politiegeweld en tegendemonstraties van extreem rechtse, nationalistische groeperingen en dan kan het er behoorlijk ruig aan toe gaan. In 2019 is een

bijeenkomst van KOZP in Den Haag uit de hand gelopen. Het gebouw waar we zaten, werd belaagd door tientallen mannen, die vuurwerk naar binnen gooiden, ramen ingooiden en auto's van deelnemers vernielden. Zoets maakt nogal indruk. Datzelfde jaar kreeg ik een burn-out. Ik had verstijfde spieren, paniekaanvallen, voelde druk op mijn borst en was depressief. De armoede uit mijn jeugd, het racisme, maar vooral het vechten tegen racisme braken me op. Je kunt zo'n leven heel lang volhouden, maar het lichaam herinnert zich alles. En op een gegeven moment zegt het: nu wil ik meer aandacht en rust. Ik geloof dat er langzaam iets aan het verschuiven is, ten goede. Aan demonstraties zo'n negen jaar geleden deden niet meer dan dertig mensen mee. In 2020 kwamen er meer dan 10.000 demonstranten naar de Dam, ook veel witte mensen, om te protesteren tegen racisme en geweld tegen zwarte mensen. De Black Lives Matter-beweging heeft veel in gang gezet. Racisme is als realiteit erkend. Er is veel over te doen in de media en in de politiek. Het gaat langzaam en er moet nog veel gebeuren, maar er is vooruitgang. Ook met mijzelf gaat het gelukkig weer een stuk beter.'

Jessica de Abreu (1989) is antropoloog, curator en activist. Zij is één van de oprichters van The Black Archives.

NORALY BEYER

'Er komt langzaam een eind aan de verdoezeling'

'In mijn familie was een stilzwijgende norm niet te praten over het slavernijverleden van onze voorouders. Dat is geweest en daar hebben we het niet meer over, was zo'n beetje de houding. Eigenlijk best verbazend, want zo lang geleden is het allemaal niet. Mijn overgrootmoeder van vaders kant is nog geboren in slavernij. Toen ik een jaar of vijftien was en voor het eerst in Amsterdam kwam, liep ik met mijn broers naar het Centraal Station. Tot onze verbazing zagen we ineens onze naam staan op de gevel van een voormalig pakhuis. Mijn meisjesnaam is 'Oostvriesland' en op die gevel stond 'Oost Vrieslant'. Die 't' zat niet in mijn naam, maar dat Vriesland met een V geschreven werd, is heel uitzonderlijk, dus we waren er meteen van overtuigd dat het

iets met ons te maken had. Wauw, dacht ik, dat betekent waarschijnlijk dat we ooit rijk zijn geweest, anders zou onze familienaam niet op de gevel van zo'n handelshuis prijken. Maar ik ben het nooit verder gaan onderzoeken. Dat veranderde toen documentairemaakster Ida Hoes me vroeg of ik, samen met zanger en rapper Typhoon, wilde meedoen aan de documentaire *Amsterdam - Sporen van suiker*. Amsterdam was een handelsknooppunt in de slaventijd en er zijn nog heel veel sporen uit die tijd terug te vinden in de stad. Ida wilde aan de hand van onze familiegeschiedenissen laten zien dat we een gezamenlijk verleden hebben. Zo ben ik ertoe om mijn voorouderlijke familiegeschiedenis uiteen te rafelen. Bij onderzoek in het slavenregister in Paramaribo, ontdekten we dat de naam 'Oostvriesland' voor het eerst voorkomt bij ene Adriana Sophia, die Sophietje als slavennaam had. Zij is mijn bet-betovergrootmoeder, werd geboren in 1807 en was slavin bij Egbert Van Emden, een rijke Joodse ambtenaar die eigenaar was van veel tot slaaf gemaakte mensen op zijn plantage en in zijn huis, onder wie Sophietje. Ze kreeg zelf, toen ze 24 was, een dochter, die Princess heette. In die tijd werden de vaders niet geregistreerd. Princess staat geregistreerd als mulat, iemand die geboren is uit een witte en een zwarte ouder. Het zou goed kunnen dat Van Emden zelf

Ik sta op de schouders van mensen die heel straffe tijden doorstaan hebben

de vader was. Het huis van Van Emden in Paramaribo is er nog. We zijn er langsgelopen en ik bedacht dat Sophietje er met haar dochter op de arm uit het raam gekeken heeft. Je probeert je toch iets voor te stellen. Sophietje werd nog voor de afschaffing van de slavernij in 1863 vrijgekocht door Van Emden. Hij heeft haar toen de familienaam Oostvriesland gegeven, hoogstwaarschijnlijk omdat zijn familie uit Oost Friesland kwam. Zo ging dat. Tot slaaf gemaakte mensen die vrijgekocht of vrijgelaten werden, kregen een achternaam mee van hun vroegere eigenaar. Vaak was dat de familienaam van de eigenaar of verwees de naam naar een plantage of een andere geografische locatie.'

'De geschiedenis van mijn voorouders is zeker van invloed geweest op wie ik ben geworden. Geldt dat niet voor iedereen? Zonder voorouders ben je er niet. Mijn voormoeder moet uit Afrika gehaald zijn. Ik stam af van een vrouw die slavin is geweest. In Paramaribo bezocht ik het graf van mijn overgrootmoeder Adriana. Ik heb haar niet gekend, maar toen ik daar stond, deed dat toch iets met me. Ik sta op de schouders van mensen die heel straffe tijden doorstaan hebben. Daar ben ik dankbaar voor.

Ongelijkheid tussen mannen en vrouwen is voor mij nooit een kwestie geweest. Mijn ouders gingen volstrekt gelijkwaardig met elkaar om. In de slaventijd zaten mannen en vrouwen in hetzelfde schuitje. Ze werden beiden gezien en behandeld als producten die je in je bezit had.'

Je kunt je geschiedenis niet terugdraaien, maar je kunt er wel kennis van nemen

'Slavernij is het onteren van de menselijkheid van tot slaaf gemaakten. Nederland heeft het eigen koloniale verleden en de betrokkenheid bij de handel in mensen lang genegeerd, terwijl de welvaart van dit land voor een groot deel voortkomt uit de geschiedenis van slavenhandel en slavernij. De zogenaamde Gouden Eeuw was een tijdperk met zwarte randen. Kolonialisme en slavernij bleven tot ver in de vorige eeuw structureel onbehandeld in het onderwijs, waardoor veel mensen lang en misschien nog steeds nauwelijks notie ervan hebben dat Suriname ooit gecreëerd is door Nederland. Je wilt niet weten hoe vaak ik in mijn leven te horen kreeg dat ik toch wel goed Nederlands spreek. Aan die ontkenning en verdoezeling van het verleden

Foto Ester Gebuis/ANP

Noraly Beyer

lijkt langzaamaan een eind te komen. *Wij slaven van Suriname*, het boek van vrijheidsstrijder en verzetsman Anton de Kom is sinds enige tijd een bestseller en in de Nieuwe Kerk in Amsterdam is vorig jaar een gedenksteen voor hem onthuld. Premier Rutte heeft namens de staat excuses gemaakt. Rijkelijk laat, maar positief is dat de vraag wat er precies gebeurd is en welke effecten dit nog heeft in onze samenleving nu veel breder leeft. Schuld, ouderschap en slachtofferschap zijn wat mij betreft geen vruchtbare termen voor het maatschappelijk debat over slavernij en racisme. Verantwoordelijkheid is dat wel. Je kunt je geschiedenis niet terugdraaien, maar je kunt er wel kennis van nemen en daardoor hopelijk begrip krijgen voor de doorwerking ervan naar het heden en de toekomst. Er is een kentering gaande en ik ben blij dat ik dat nog kan meemaken.'

Noraly Beyer (1946) is voormalig nieuwslezeres van de Surinaamse Televisie Stichting, Radio Nederland Wereldomroep en het NOS Journaal. Zij werkt onder meer als researcher voor theatervoorstellingen en als gespreksleider.

Else de Jonge – Tekstschrijver en journalist

Als ik met haar praat vraag ik me af: wie is de vrouw die haar hierheen gehaald heeft?
Wie is de vrouw die haar, toen ze kwetsbaar en angstig om hulp vroeg, bedacht om haar naar Nederland te brengen?
Die haar voorhield dat ze hier scholing kon volgen om eindelijk gelukkig te gaan worden?
Wie is de vrouw die een andere vrouw kon verkopen enkel voor haar eigen gewin?

En toen deze vrouw dit deed, keek ze haar dan wel eens in de ogen?
Zag ze de angst, de hoop, de dromen in haar blik?
Zag ze het verdriet om alles wat geweest en alles wat niet geweest was?
Zag ze de verhalen en emoties die zo duidelijk aanwezig zijn als ik haar nu in haar ogen kijk?

Als ik met haar praat vraag ik me af: wie zijn de mannen die dit deden?
Wie zijn de mannen die, voor een paar tientjes, ten koste van haar een klein uurtje plezier hadden?
Zijn zij zich er bewust van dat ze, voor hun eigen genot, deze vrouw misbruikten; verminkten en vernederden?
Wie zijn de mannen die zich zo konden richten op enkel hun eigen lust?

En als deze mannen dit dan deden, keken ze haar dan wel eens in de ogen?
Zagen ze de pijn, de angst, het verdriet?
Zagen ze in haar blik iets van wat geweest was en wat er nu gemist wordt?
Zagen ze die verhalen en emoties die zo duidelijk aanwezig zijn als ik haar nu in haar ogen kijk?

Als ik met haar praat vraag ik me af: waar haalt deze vrouw de kracht vandaan om door te gaan?
Waar haalt zij de moed vandaan om het leven weer positief tegemoet te treden?
Hoe lukt het haar om, na een leven vol trauma's; verkocht en misbruikt te zijn, weer op te staan?
Waar haalt zij het voorzichtige vertrouwen in God en in de mensen nog vandaan?

Als ik met haar praat groeit mijn bewondering voor haar.
Bewondering voor hoe zij stap voor stap leert leven met de littekens die het verleden hebben achtergelaten.
Bewondering voor hoe zij voorzichtig zelf weer durft te beslissen over haar leven, nadat zij jaren lang overgeleverd was aan anderen.
Bewondering voor wat ik in haar ogen zie: haar levensgrote levenskracht.

Nienke Smit – Klinisch psycholoog bij ARQ Centrum'45

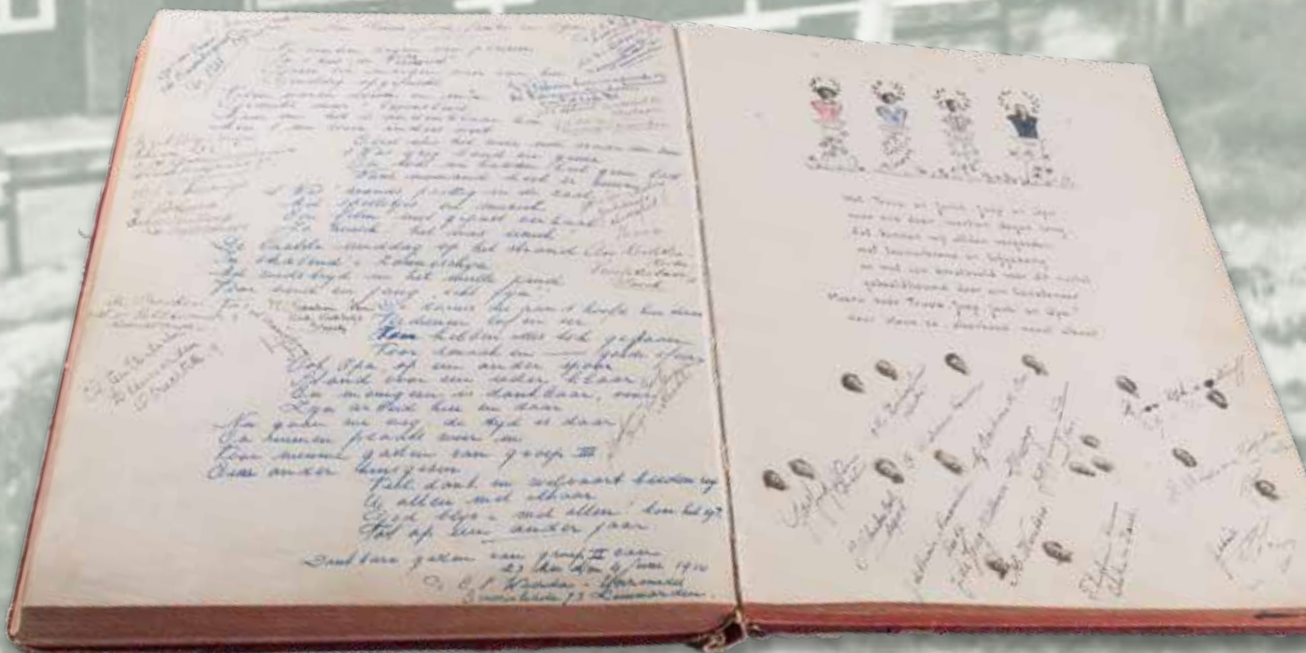
Plek van troost voor verzetsfamilies

De Terrorist

De komende jaren wordt in het Fries Verzetsmuseum het verhaal verteld achter 'De Terrorist', het vakantiehuis op Ameland waar nabestaanden van verzetslachtoffers na de Tweede Wereldoorlog even aan hun zorgen konden ontsnappen. Het vakantiehuis ontleende zijn naam aan het scheldwoord dat de Duitse bezetters gebruikten voor verzetsmensen.

Tientallen foto's en een gastenboek herinneren aan dit bijzondere vakantieoord. Achter de ogenschijnlijk vrolijke kiekjes gaan tragische verhalen schuil van weduwen, kinderen en ouders van verzetslachtoffers, maar ook gezinnen die nog compleet zijn, maar psychisch of fysiek erg hebben geleden onder de oorlog.

De Terrorist: plek van troost voor verzetsfamilies is t/m 5 januari 2025 te zien in het Fries Verzetsmuseum, onderdeel van het Fries Museum in Leeuwarden.

Foto's Fries Verzetsmuseum

FRIES VERZETSMUSEUM

Wilhelminaplein 92, 8911 BS Leeuwarden
tel. 058 255 55 00,

friesverzetsmuseum.nl

Geopend dinsdag t/m zondag van 11.00 - 17.00 uur

HOLLANDS HERDENKEN IN ISRAËL

Een overlevende steekt een kaars aan tijdens de Holocaust-herdenking in 2019.

Lang mochten de ervaringen van Nederlandse Joden in Israël tijdens de Tweede Wereldoorlog er niet zijn. De herdenking die het Elah Centrum sinds 2001 organiseert, biedt erkenning, identificatie en legitimatie aan die ervaringen.

door Leontine Veerman

In 2023 is het de 22ste keer dat het Elah Centrum voor de Nederlandse gemeenschap in Israël een Holocaust-herdenking organiseerde. Dat lijkt heel veel, maar als je bedenkt dat in Israël al in 1959 een officiële herdenkingsdag is ingesteld, dat sindsdien in het hele land op honderden plaatsen herdenkingen voor specifieke groepen worden gehouden, en dat Elah al meer dan 40 jaar bestaat, dan is de vraag eigenlijk waarom het tot 2001 heeft geduurd totdat we eindelijk het initiatief namen voor een eigen Nederlandse bijeenkomst.

Het antwoord op de vraag heeft te maken met allerlei factoren. In de eerste plaats met veronderstellingen

over de aard van de Nederlandse Joden. Het Nederlands jodendom is een calvinistisch jodendom, hoor je heel vaak zeggen. De verwachting was dat onze cliënten niet in het openbaar hun emoties zouden willen tonen, dat ze zich naar buiten toe groot en flink willen houden, en hun tranen liever inslikken.

Geen recht op klagen

Het uitstel heeft ook te maken met het verschijnsel 'Comparative Suffering' ofwel de hiërarchie in het lijden. In Israël wordt de Sjoa geassocieerd met het Oost-Europese model, het verhaal van de publieke vernedering van Joden, van geweld op straat, van plunderingen, van

getto's, van tewerkstelling in concentratiekampen, van overleven in de bossen, aansluiting bij Partizanen of vluchten naar Rusland. Dat is begrijpelijk. Getalsmatig vormen de Oosteuropese Joden de meerderheid. Het Nederlandse verhaal, dat in Israël lange tijd werd vertegenwoordigd door Anne Frank, stak daar flauw tegen af. Want in dat verhaal lag het accent altijd op het verzet, op de goede Nederlanders die onderdak boden en Joden hielpen. De meeste Nederlandse overlevenden kwamen de oorlog door in de onderduik, en dat werd gezien als relatief een makkie, en veel van de overlevenden waren kind in de oorlog, en kinderen hadden helemaal geen recht op klagen.

Wat de Nederlandse overlevenden van kampen betreft, heb je een Auschwitz Comité, een Ravensbrück vereniging, Buchenwald en ga zo maar door. Maar overlevenden van Theresienstadt en Bergen-Belsen, waar de meeste Nederlandse kampoverlevenden gevangen zaten, hebben zich niet verenigd. Dat heeft waarschijnlijk te maken met de onterechte reputatie van beide kampen (waar tienduizenden Joden aan hongersiekte en uitputting stierven) direct na de oorlog. Theresienstadt zou een vakantieoord voor geprivilegieerden zijn geweest, en Bergen-Belsen een uitwisselingskamp voor de zionistische elite.

Kortom, naar eigen mening en die van anderen in Israël vielen de ervaringen van Joden in Nederland wel mee en spreekt men zelfs van een 'Sjoa light'. Veel Nederlandse overlevenden in Israël zetten hun eigen lijden af tegen dat andere lijden. Ze hebben de neiging om hun eigen ervaringen te bagatelliseren. Ze schamen zich en vinden dat ze geen recht van spreken hebben. Hoe vaak horen we dat niet van onze achterban.

De derde verklaring voor het lange uitstel is verbonden met opvattingen over behandeling. De staf van Elah, en in die jaren behoorden de meeste stafleden tot de tweede generatie, was heel lang heel voorzichtig om de doelgroep te confronteren. Ze wilden de cliënten beschermen, hen niet herinneren aan moeilijke tijden, het trauma niet activeren, maar toedekken.

Geleidelijk aan drong door dat die gedachtegang helemaal niet klopt. Onze cliënten zijn altijd, ook op de nationale herdenkingsdag, met hun oorlogsverhaal bezig. Zolang we niets organiseren, staan ze er die dag alleen voor en laten we ze in de steek. Door het trauma-onderzoek van psychologen als Gabor Maté werd ook duidelijk hoe belangrijk het is om te praten. Juist niet toedekken, maar de mogelijkheid bieden om het trauma aan te raken.

Namen en getuigenissen

In 2001 heeft Elah de sprong gewaagd en de allereerste herdenking voor Nederlanders georganiseerd. Een 'Open Dag', heette het toen nog, met de nadruk op het samen zijn en praten. Tijdens de lunchpauze vertelden mensen hoe blij ze waren met de uitnodiging, hoe ze zich in voorafgaande jaren meestal thuis verstopten, met de televisie krampachtig aan of juist krampachtig uit.

Veel Nederlandse overlevenden in Israël zetten hun eigen lijden af tegen dat andere lijden

'Het was voor het eerst dat ik het verdriet over mijn verliezen bewust kon beleven en me het recht durfde toe te eigenen om te rouwen. Voor zover mogelijk op zo'n dag, heb ik genoten en ben met een rijk gevoel naar huis gegaan', schrijft een mevrouw.

Na die eerste bijeenkomst heeft de herdenking zich enorm ontwikkeld. Hij groeide uit tot een warme en intieme ceremonie op een stijlvolle locatie, waar honderden overlevenden en hun nakomelingen aan meededen, waar we voor het officiële deel gezellig met elkaar koffiedronken, en na de plechtigheden gezellig met elkaar lunchten.

De dag kreeg een vaste structuur met terugkerende programmaonderdelen. Ieder jaar stellen we een thema centraal, dat soms door cliënten wordt aangedragen, soms door de staf en soms door de actualiteit. Bij het thema kiezen we de zes overlevenden. Vaak werkten we het thema ook uit in een tentoonstelling, meestal met bijdragen van cliënten.

Centraal staan de persoonlijke getuigenissen van zes overlevenden. Zij presenteren hun oorlogsverhaal, toegespitst op het thema en geïllustreerd met beelden, en steken een kaars aan. Vanaf het eerste contact dat we hiervoor met de aanstekers hebben, doorlopen ze een intensief proces. Ze worden meerdere malen geïnterviewd, schrijven samen met ons hun tekst en zoeken daar foto's of ander materiaal bij. De familieleden worden erbij betrokken, kinderen en kleinkinderen worden uitgenodigd en aangemoedigd om naar de herdenking te komen.

Voor sommige aanstekers is het de eerste keer dat ze op een geordende manier hun oorlogsgeschiedenis

Holocaust-herdenking voor de Nederlandse gemeenschap in Israël, georganiseerd door Elah.

vertellen, en in die gevallen is het voor de families ook de eerste keer dat ze het volledige verhaal horen. Voor sommige aanstekers is de ervaring aanleiding om in therapie te gaan en/of mee te doen aan andere activiteiten van Elah. Op die manier loopt hun proces van verwerking nog verder door.

‘Opeens dringt het tot je door hoe enorm veel verlies en verdriet in de zaal zit’

Het ochtendprogramma eindigen we altijd met het ritueel ‘Ieder mens heeft een Naam’. Mensen in de zaal krijgen de gelegenheid om hardop de namen te noemen van vermoorde familieleden, vrienden en kennissen. Deze traditie dankt zijn ontstaan aan een historische bijeenkomst. In 1989 werd voor de Nederlandse ambassade in Tel Aviv gedemonstreerd tegen de vrijlating van de Twee van Breda. De organisatoren hadden van Jad Wasjeem de 31 boeken geleend met de namen van alle vermoorde Nederlanders. Demonstranten sloegen de boeken open en begonnen spontaan daaruit voor te lezen. Naam, geboortjaar en plaats, datum en plaats

van overlijden. Dat had toen een enorme uitwerking, en ook op onze herdenking gaat het noemen van de namen door merg en been. Opeens dringt het tot je door hoe enorm veel verlies en verdriet in de zaal zit, hoeveel vaders, moeders, broers en zussen, ooms en tantes, oma’s en opa’s, neven en nichten, vrienden zijn vermoord.

Veel deelnemers zijn vaste gasten en komen jaarlijks terug. Maar soms duurt het jaren voordat ze in staat zijn om ook een lijst met namen mee te brengen en die hardop te noemen. Het is een act waar ze langzaam naartoe groeien, een soort uit de kast komen en een deel van je identiteit onthullen en omarmen. Bewust worden en erkennen dat ook jij bij de groep hoort, en dat jouw familie erbij hoort.

Sinds de komst van corona hebben we onze herdenking aangepast en houden we een online bijeenkomst. Daarop staan weer de persoonlijke getuigenissen centraal, maar nu gepresenteerd in de vorm van videoportretten, voorafgegaan door korte toespraken en afgewisseld met muzikale fragmenten.

Essentie van de herdenking

Wat is de essentie van de herdenking van Elah? Ik denk

je het in drie kernwoorden kunt samenvatten: erkenning, identificatie en legitimatie.

Erkenning wil zeggen zowel van het individuele verhaal van Nederlandse Joden, als het collectieve Nederlandse verhaal. We hebben in Israël de Nederlandse ervaring op de kaart gezet, van vlucht over de grenzen, van onderduik en transport, van Westerbork en Vught, van Sobibor en van Trobitz, de plaats ten noorden van Dresden waar een groot aantal Nederlandse gevangenen uit Bergen-Belsen na dagenlang transport door de Russen werd bevrijd.

Wat de erkenning van het individuele verhaal betreft, schreef een mevrouw: 'Dit jaar had Elah me gevraagd om op de herdenking over mij en mijn familie te vertellen. Die opdracht, en waarschijnlijk het feit dat ik actief werd betrokken, gaf me een totaal andere kijk op deze dag. Hoewel ik geen herinneringen heb aan die periode, voelde ik me erkend als een kind van de oorlog.'

Ook groepen hebben we erkenning gegeven. In 2014 hebben we bijvoorbeeld de 'Baby Survivors' centraal gesteld. Veel jonge overlevenden, mensen die net voor of in de oorlog zijn geboren, denken dat de vervolging geen invloed op ze heeft gehad. Ze denken dat baby's en peuters vergeten, dat ze plooibaar zijn, incasseringsvermogen hebben en zich aanpassen. Maar vandaag de dag weten we dat baby's niet in een vacuüm leven. We zijn ervan doordrongen hoe belangrijk de eerste intieme contacten van kinderen zijn, en dat de eerste gehechtheid die ze beleven, in grote mate bepaalt hoe ze vervolgens in het leven staan. Die kennis en wetenschap hebben we op en via de herdenking doorgegeven.

Wat het tweede kernwoord betreft, identificatie: een deelnemer zei het kort en bondig: 'Ik heb vele herdenkingen bijgewoond, maar dit was de eerste keer dat ik me erbij voelde horen, gewoon omdat alles met Holland te maken had.'

En een andere mevrouw schreef: 'Er heerste een sfeer van gedeelde ervaring, gedeelde pijn, troost en begrip. Ik voelde een sterke verbondenheid en identificatie met de andere aanwezigen, terwijl ik ze nog nooit eerder had ontmoet. Die ervaring gaf me kracht.'

Tot slot het derde kernwoord, legitimatie, vermengd met een heel klein beetje educatie. De herdenking wordt altijd ingeleid door een van onze therapeuten. Zij introduceren het thema en benoemen de knel- en pijnpunten die daarbij horen. Ze geven aan dat alle gevoelens en

Holocaust-herdenking, 2019

gedachten die het bewuste thema bij de aanwezigen oproept, er mogen zijn (legitimatie), en proberen deze te verklaren. Nadat op deze manier de achtergrond is geschetst en een context is geschapen voor de persoonlijke getuigenissen, kunnen we met de herdenking beginnen.

Tot slot: op de herdenking hebben we bewust plaats ingeruimd voor optimisme, voor verhalen van kracht en doorzettingsvermogen, van ontwikkeling en emotionele groei, ook als je ouder bent. Na de zes kaarsen van overlevenden wordt nog een zevende kaars aangestoken. Die kaars, de kaars van de hoop, die altijd door de jongere generaties wordt aangestoken, symboliseert het vervolg, de brug tussen verleden en toekomst, tussen toen en nu, en tussen jong en oud.

Leontine Veerman - Content Manager Elah Centrum

ELAH CENTRUM

Het Elah Centrum is in 1979 door en voor uit Nederland afkomstigen opgericht en behoort in Israël tot de pioniers op het gebied van psychologische hulpverlening aan Sjoa-overlevenden. In de loop der jaren is ons werkterrein uitgebreid, en vandaag de dag staan we open voor iedereen. We helpen duizenden mensen in emotionele of psychische nood. Tot onze doelgroepen behoren onder meer Sjoa-overlevenden en hun families en families die plotseling verlies hebben geleden als gevolg van verkeersongevallen, moord en zelfmoord.

elah.org.il

‘Het CABR is een archief voor alle Nederlanders, niet alleen “foute” Nederlanders’

Foto Collectie NIOD

Een meisje kijkt naar een affiche over de zuivering, na mei 1945.

De openbaarmaking en digitalisering van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR) brengt uitdagingen met zich mee, die de grenzen tussen het maatschappelijk- en het persoonlijk belang op scherp zetten. Het CABR bevat niet alleen informatie over verdachten van collaboratie, maar ook over slachtoffers en gebeurtenissen. Inhoudelijk raakt het aan alle facetten van WO2. In *Impact Magazine* vertelt projectdirecteur Puck Huitsing over het uitdagende project Oorlog voor de Rechter.

door Lucia Hoenselaars

Op 1 januari 2025 wordt het CABR volgens de Archiefwet openbaar. Deze publieke toegankelijkheid tot informatie waarop soms nog steeds pijn en schaamte rust, kan voor velen confronterend zijn. Dat geldt zowel voor nabestaanden van de gearresteerden, als van Joden, Roma, Sinti en verzetsdeelnemers. Het project Oorlog voor de Rechter is in februari 2023 gestart en treft voorbereidingen om het CABR te ontsluiten en digitaliseren. Het digitaliseren start dit najaar. Naar verwachting zullen op 1 januari 2025 tien miljoen scans online staan, en in 2027 het gehele archief. Huitsing: 'Het CABR is het meest rijke archief in Nederland, voor alle doelgroepen.'

Het vier kilometer lange archief herbergt dossiers over ongeveer 300.000 personen die na de bevrijding zijn gearresteerd omdat zij werden verdacht van collaboratie met de Duitse bezetter, wat kon variëren van NSB-lidmaatschap tot vrijwillige deelname aan de Waffen-SS. Bij een groot deel van de verdachten bleek de verdenking ongegrond. Twintig procent van de verdachten is veroordeeld, over 0,05% van de verdachten is een doodstraf uitgesproken, maar slechts 0.01% hiervan is uitgevoerd, vermeldt de projectwebsite.

Maatschappelijk debat over collaboratie

Huitsing vertelt lachend dat het haar ook wel zenuwachtig maakt dat er 150.000 documenten per week door

Puck Huitsing

de scanner zullen gaan. 'Als projectdirecteur is het mijn taak om te zorgen dat het allemaal gerealiseerd wordt.' Huitsing overziet alles: van de techniek tot de juridische kwesties. Maar het allerbelangrijkste is voor haar het maatschappelijke debat over collaboratie: 'Door dit project kunnen we debat gaan voeren dat we met zijn allen niet eerder hebben gevoerd. Nieuwe generaties moeten hun eigen vragen kunnen stellen aan het materiaal. Die moeten snappen hoe het nou van kwaad tot erger kan gaan. Waarom hebben sommigen de keuze gemaakt om mee te doen met een regime? Dat kan zijn uit idealisme, frustratie, pure nijd of wat dan ook. Er zitten allerlei beweegredenen bij die vandaag de dag nog steeds spelen.'

'Het was niet zo zwart wit als wij denken'

Het wordt volgens Huitsing tijd om de nuances achter het archief te gaan belichten. Het betrof bij collaboratie zeker niet allemaal mannen in lange laarzen en zwarte jassen, een beeld dat volgens Huitsing nog steeds de overhand heeft. 'Het Zwartboek-beeld noem ik dat altijd,' zegt Huitsing. 'En dat was natuurlijk niet zo. Het meeste was klein bier. Er waren mensen die zich in de jaren '30 aansloten bij de NSB en zich daar in '41 weer van

afkeerden. Bovendien denken we altijd aan politieke collaboratie en we hebben het niet over economische collaboratie. Waar ligt de scheidslijn tussen wat collaboratie, accommodatie, opportunisme, of zelfs ook een vorm van verzet was? En die hele diversiteit zullen we met elkaar moeten doornemen. Het was niet zo zwart-wit als wij denken. Ik hoop dat dit debat een stuk spanning bij nabestaanden, specifiek nabestaanden die op een of andere manier getraumatiseerd zijn als gevolg van de keuzes van hun ouders, wegneemt.'

'Er staat zoveel informatie in het CABR over vervolgd en verzetsstrijders'

Digitalisering en ontsluiting

'We ontsluiten het archief op vier dingen: wie, wat, waar en wanneer. Als ik nu praktiserend historicus zou zijn, zou ik mijn vingers hierbij aflikken', zegt Huitsing. 'Je kan straks dus door het hele archief zoeken, wat nu niet kan.' Op dit moment is het archief slechts doorzoekbaar op de naam van de verdachte, en niet op namen van oorlogsslachtoffers: 'Als ik wil weten of Selma Wijnberg, de Joodse vrouw die ontsnapte uit Sobibor, voorkomt in het CABR, dan moet ik nu vier kilometer papier doorlezen. Als je familie is verraden en je weet wie de dader is, dan kan je het vinden. Maar als je niet weet wie de dader is, niet. Dat is ook de reden voor mij om dit te doen, omdat je er heel veel informatie uit kunt halen over slachtoffers. Het CABR wordt vaak geframed als een dader-archief, maar er staat zoveel informatie in over vervolgd, over verzetsstrijders, omdat in al die getuigenissen van alles wordt verteld over gebeurtenissen, over mensen, over plaatsen. Informatie die nergens anders beschikbaar is. Dit is een archief voor alle Nederlanders, niet alleen "foute" Nederlanders.'

Door middel van kunstmatige intelligentie kan de informatie uit het CABR straks gekoppeld worden aan andere bronnen, en wordt de inhoud van die bronnen voorzien van context. 'We werken bij Netwerk Oorlogsbronnen (NOB) al langer met kunstmatige intelligentie. We koppelen de bronnen op NOB straks ook aan het CABR. Je zoekt bijvoorbeeld op Selma Wijnberg door het digitale CABR. Vanuit de CABR-documenten waarin zij staat genoemd, kun je ook doorklikken naar bronnen uit andere collecties en naar een persoonlijke tijdlijn over haar bij Netwerk Oorlogsbronnen. We leren de computer om in te schatten of het in verschillende documenten over dezelfde persoon gaat.'

Ook de transcripties van de documenten in het CABR worden met kunstmatige intelligentie machineleesbaar gemaakt, legt Huitsing uit: 'Je hebt verschillende stappen in het proces. Je begint met scannen, dat is gewoon een foto van een tekst. Daar heb ik niks aan, want ik kan het niet doorzoeken. Dan heb ik 40 miljoen foto's in plaats van 40 miljoen papiertjes', zegt Huitsing lachend. 'Dat schiet niet op, dus ik moet het doorzoekbaar maken. In het archief zit zowel Duitse taal als Nederlandse taal, dus ik moet de software leren dat Essen een plaats in Duitsland kan zijn, maar ook eten in het Duits, of bomen in het Nederlands. Kortom, dat moet je inprogrammeren zodat hij steeds meer herkent, en vanuit de juiste context in kan schatten wat er wordt bedoeld.'

De digitalisering van het CABR zal volgens Huitsing de drempel voor velen verlagen om te gaan onderzoeken: 'Je ziet vaak dat de derde generatie makkelijker op onderzoek uitgaat dan de tweede generatie. De stap om op dit moment een dossier op te vragen bij het CABR en fysiek naar het Nationaal Archief in Den Haag te gaan is best groot. Dat je het straks thuis kan doen en in het archief kan komen door gewoon te googelen, zal er denk ik voor zorgen dat veel meer mensen toch even gaan kijken of er iets over de eigen familie in staat.'

Impact van openbaring

'Als je berekent dat er destijds 300.000 verdachten waren op een bevolking van acht miljoen, betekent dat dat er nu minstens vijf á zes miljoen Nederlanders iemand in dat archief hebben zitten uit hun familie, hoewel ze daar vaak niet bewust van zijn', vertelt Huitsing. 'De confrontatie kan pijnlijk zijn, en daar zitten ook weer gradaties in. De generatie kinderen van "foute" ouders die tussen de jaren '40 en '60 geboren is, waarvan sommigen als kind zijn nagewezen, uitgesloten zijn, die geleden hebben onder wat hun ouders hebben gedaan en daardoor ook zijn gestigmatiseerd, zijn erg bang. Hoe je dat oplost, weet ik niet. Maar we gaan er met elkaar over in debat.'

Gedurende het hele project wordt binnen een ethisch beraad gesproken met de belangenorganisaties die kinderen van 'foute' ouders, Joodse nabestaanden en nabestaanden van verzetsdeelnemers vertegenwoordigen. Huitsing benadrukt dat de openbaarmaking niet ter discussie staat, maar dat ze aan de hand van concrete voorbeelden discussiëren over de kernvraag: als alles openbaar is, gaan we dan ook alles online plaatsen? Volgens Huitsing moet je denken aan psychische verslagen of persoonlijke dagboeken, maar ook grotere thema's kunnen voor dilemma's zorgen. Huitsing: 'Ik krijg

Voorbeelden van bronnen uit het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR).

En dat kan ook wel eens – dat probeer ik mensen ook duidelijk te maken – samenvallen met hun privébelang. Namelijk dat als je het bespreekbaar maakt, het vaak helemaal niet leidt tot nawijzen of andere vervelende gevolgen.

‘Wat ik alle nabestaanden zou gunnen, van welke kant dan ook, is dat je verzoent met elkaar. Dat je

uit Joodse hoek bijvoorbeeld te horen dat er de angst is dat de verhalen van Joodse aangeklaagden zo worden geframed dat het allemaal de schuld lijkt van de Joden zelf, dat de Joden elkaar hebben verraden. Moet dat nou allemaal online? Dat soort vraagstukken zitten ook in het ethisch beraad. Hoe kunnen we dit nu goed in de maatschappij neerzetten? Want heel veel nabestaanden hebben gewoon pure angst. We gaan dat zorgvuldig met elkaar onderzoeken en elkaars argumenten aanhoren. En dat is nieuw. We gaan met elkaar een werkvorm ontdekken. Hoe de uitkomst is weet ik niet.’

Verzoening

‘Eigenlijk komt het erop neer dat je met behulp van dit project zoekt naar een vorm van verzoening’, zegt Huitsing. ‘Het hele systeem van de Bijzondere Rechtspraak was bedoeld om als maatschappij samen verder te komen. Je spreekt recht en daarmee is het klaar. Maar gezien de reacties vandaag de dag, is het nog niet klaar. Want we hebben het nog niet over collaboratie gehad, we hebben gestigmatiseerd, we hebben gedacht in goed en fout, we hebben allerlei beelden op die oorlog geplakt. We hebben niet verzoend met wat er echt gebeurd is.’

‘Die pijn en die spanning van nabestaanden, die zullen we nooit weg kunnen nemen. We kunnen er binnen dit project rekening mee houden. Dat is wat we doen. Begrip ervoor hebben. Maar aan de andere kant hebben we ook de verantwoordelijkheid, 80 jaar na dato, om het verhaal over de Tweede Wereldoorlog door te vertellen. Dat is een heel groot maatschappelijk belang.

zegt: dat is een periode die achter ons ligt. We zijn niet verantwoordelijk voor de keuzes van onze ouders. We kijken er met pijn naar. Soms ook met begrip. Maar het is voorbij. We zijn 80 jaar verder. De oorlog is geschiedenis. Natuurlijk leeft die door in generaties, elke dag opnieuw. Maar dan graag wel in een juist perspectief, en niet nog steeds in de oorlogsstand van goed en fout.’

Lucia Hoenselaars - Beleidssondezoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en eindredacteur van Impact Magazine.

OORLOG VOOR DE RECHTER

Het project ‘Oorlog voor de rechter’ is een samenwerking van Netwerk Oorlogsbronnen, NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust-, en Genocidestudies, het Nationaal Archief en Huygens Instituut. Kijk voor meer informatie op www.oorlogvoorderechter.nl

Foto Ruud Pos

5 vragen aan Judi Mesman

‘Doe niet alsof kleur er niet is’

door Onno Sinke

Judi Mesman

Hoe zou je jezelf omschrijven?

Een Indo van 48 jaar oud met drie kinderen en een baan als hoogleraar aan de universiteit Leiden. Geïnteresseerd in de intergenerationele overdracht van sociale onrechtvaardigheid via volwassenen, of het nu gaat om opvoeders of instituties. Hoe dragen de volwassenen bij aan het verminderen of juist het in stand houden van sociale onrechtvaardigheid?

Je hebt het boek *Opgroeien in kleur* geschreven waarin je ouders advies geeft hoe ze hun kinderen zonder racistische vooroordelen kunnen opvoeden. Wat zijn je belangrijkste adviezen?

Je kunt kinderen niet zonder vooroordelen opvoeden. Iedereen heeft vooroordelen. Het belangrijkste advies? Doe niet alsof kleur er niet is. Als kleur of verschil niet bespreekbaar is, is racisme ook niet bespreekbaar. Het ontkent ook de ervaring en identiteit van mensen van kleur die niet de luxe hebben om te doen of hun huidskleur er niet toe doet.

In hoeverre werkt het slavernijverleden nog door in het zelfbeeld of wereldbeeld van kinderen?

Het gaat dan om de vraag: wie is wat waard? Het gedachtegoed achter de raciale hiërarchie van vroeger is niet weg. Mensen vinden een witte huidskleur nog steeds belangrijk en zien een donkere huidskleur als minderwaardig. Huidskleur speelt nog steeds een rol bij het vinden van een baan of stage. Je ziet het ook terug in de manier waarop er in educatieve geschiedenisboeken op scholen over geschreven wordt. De tot slaaf gemaakten zijn vaak onzichtbaar, het gaat allemaal over de Europese overheersers. Maar het gesprek hierover is op gang. Dat is al heel wat.

Ideeën over opvoeding en onderwijs zijn vaak gebaseerd op onderzoek in westerse landen, maar worden regelmatig als universeel geldig gepresenteerd. Jij hebt zelf met collega wetenschappers van over de hele wereld onderzoek gedaan naar de overeenkomsten en verschillen tussen opvoedstijlen. Wat viel jou op?

Overal ter wereld reageren mensen op de behoefte van hun kind, bijvoorbeeld als het huilt. Maar hoe ze reageren is volstrekt anders. Ik zeg wel eens: er is sprake van universaliteit zonder uniformiteit. In trainingen met professionals merk ik dat ze vaak maar één versie van goed opvoeden kennen, de Westerse manier, waarin veel gepraat en gespeeld wordt. Ouders uit andere regio's uiten hun betrokkenheid vaak anders, reageren meer fysiek, betrekken kinderen bij huishoudelijk werk. Dat (h)erkennen professionals hier vaak niet en dat kan leiden tot verkeerde conclusies over de kwaliteit van de opvoeding.

Je bent wetenschapper, gespecialiseerd in opvoeding, maar je bent zelf ook moeder. Heb je als moeder baat bij al die kennis of is het je juist tot last?

Het is geen last. Ik leer ook veel van mijn kinderen, die nu tieners zijn. Iedereen heeft vooroordelen. Het gaat erom dat je kritisch bent op jezelf en jezelf corrigeert, indien nodig. Het gaat bijvoorbeeld om woordgebruik en hoe je praat over (groepen) mensen.

Onno Sinke – Senior beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld

‘WAT GA JIJ DOEN? HOE ZET JIJ JE IN?’

Foto Rick Mandenberg/Tropenmuseum

In de tentoonstelling *Onze koloniale erfenis* toont het Tropenmuseum krachtig dat het koloniale hoofdstuk niet afgesloten is. Floor Schuurmans en Fabienne van Wijngaarden, studenten geschiedenis en redacteurs van *Historisch Tijdschrift Aanzet*, bezochten de tentoonstelling.

door Floor Schuurmans en Fabienne van Wijngaarden

Een boterham met pindakaas en een kopje koffie als ontbijt is geen rariteit in Nederland. Waar je tafelgenoten wél van zouden opkijken, is wanneer je dit ontbijt met ons koloniale verleden verbindt – of het nou half acht ’s ochtends is of niet. De tentoonstelling *Onze koloniale erfenis* van het Tropenmuseum in Amsterdam heeft aandacht voor juist deze connectie. Bezoekers krijgen een beknopte geschiedenis van het Nederlandse koloniale verleden.

Waar de tentoonstelling met name in uitblinkt, is de link met onze huidige tijd. Het is niet gek dat juist die link sterk naar voren komt; de expositie gaat immers over onze koloniale erfenis en Nederland heeft een lange koloniale geschiedenis. Er is veel overzees gehandeld, maar de schaduwkant van dit verhaal is een verleden van overheersing, onderdrukking en uitbuiting. Met deze tentoonstelling wil het Tropenmuseum laten zien hoe mensen deze ketenen probeerden te breken en op welke manieren het koloniale verleden ook onze eigen levens heeft beïnvloed.

Bij binnenkomst staan twee grote televisieschermen, waarop een introducerende film speelt. Er zijn interviews met inwoners van Amsterdam te zien. Verschillende mensen vertellen over hun band met het koloniale verleden. Een jonge vrouw van gemengde afkomst noemt zichzelf het ‘product van het koloniale verleden’ en stelt: ‘Je woont wel in Nederland, maar is dit ook thuis? Voelt dat ook als thuis?’ Ook de excuses van koning Willem-Alexander voor het Nederlandse geweld tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd komen aan bod. Het filmpje maakt korte metten met het idee dat geschiedenis niet leeft. Het koloniale verleden heeft juist nog elke dag impact op onze huidige samenleving.

Year of return

Na deze film gaan we terug in de tijd. Verschillende delen van het Nederlandse koloniale rijk krijgen hun eigen vitrine in deze expositie: Indonesië, Suriname, Brazilië, Ceylon, het Caribisch gebied, India en Zuid-Afrika. De keuze om elk land apart te behandelen maakt de tentoonstelling sterk. Zo is er niet alleen aandacht

voor de bekendste koloniën van Nederland (zoals die in Indonesië en Suriname), maar komen ook vaak onderbelichte landen als Ceylon, het huidige Sri Lanka, aan bod. Ook maakt het je pijnlijk bewust van de reikwijdte van de Nederlandse overheersing. Het is een gemiste kans dat sommige landen een vitrine moeten delen, terwijl een beetje extra ruimte waarschijnlijk wel gevonden had kunnen worden. Deze landen zijn zo lang slechts een klein gedeelte van ons collectieve geheugen geweest, dat het meer dan terecht zou zijn dat deze een groot podium krijgen.

Het koloniale verleden heeft juist nog elke dag impact op onze huidige samenleving

De insteek van dit deel van de tentoonstelling is grotendeels historisch, maar er is ook aandacht voor de doorwerking van deze geschiedenis op huidige kunst. Zo klinkt het nummer Bra Fie ('Kom Thuis') van de Afrobeats-artiesten Fuse ODG en Damian Marley zachtjes uit een speaker. Het liedje komt uit 2019 en was onderdeel van de 'Year of Return'. In deze campagne herdacht de Ghaneese overheid de eerste tot slaaf gemaakte Ghanezen. Precies 400 jaar geleden kwamen zij aan in Jamestown, Virginia. Ook het werk van de Australische fotograaf Michael Cook maakt indruk. Op het tweeluik zien we twee Aboriginals, een man en een vrouw, in typisch zeventiende-eeuwse Nederlandse kleding. De foto's zetten aan tot denken: wie heeft Australië 'ontdekt'? Wanneer is iemand 'geciviliseerd'?

Het eerste deel van de tentoonstelling gaat helaas nog niet echt de diepte in. Brugklassers leren deze stof voor hun proefwerk. Dit verandert in de volgende ruimte, waarin de Marrons centraal staan. De Marrons zijn afstammelingen van tot slaafgemaakten uit Afrika. Zij ontsnapten aan de plantage-eigenaren in Suriname en voerden hierbij een gewiekst plan uit. Om zichzelf ervan te verzekeren dat ze genoeg eten konden verbouwen op hun nieuwe woonplaats, smokkelde ze zaden en stekjes mee van zwarte rijst, cassave, okra en maïs. Deze verstopten de Marrons in hun haar, tussen de kunstig ingevlochten haren. Ze verbouwden deze zaden op verborgen plekken in het bos. De landbouwgronden die

ze creëerden, vormden de basis voor nieuwe samenlevingen die tot op de dag van vandaag bestaan. Bevrijd van de onderdrukking van de plantage-eigenaren kon in deze samenlevingen een nieuwe, eigen cultuur opbloeien. Een filmpje waarin Marron-afstammeling Edith Adjako laat zien hoe het invlechten van zaden ging, brengt de geschiedenis tot leven.

Ecologische schade in heden en verleden

Dan is er een oase aan groen: in dit deel van de expositie staan de op de plantages geproduceerde producten centraal. Etenswaaren zoals palmolie, suiker en koffie – de ingrediënten voor een goed Hollands ontbijt – en grondstoffen zoals koper, tin en bauxiet passeren de revue. Objecten en foto's uit verleden en heden die raken aan deze producten staan zij aan zij. Voor palmolie zien bezoekers bijvoorbeeld een foto van twee mannen bij oliepalmen in de Botanische Tuin in Buitenzorg (het hedendaagse Bogor). Hiernaast ligt een Amsterdams glas-in-loodraam uit 1902 met een oliepalm erop afgebeeld. Ook een foto van een protest in Kuala Lumpur uit 2018 tegen de productie van palmolie, waarvoor veel

Tentoonstelling 'Onze koloniale erfenis' in het Tropenmuseum, zaal Schatten van overzee.

wen heen heeft berokkend. Ook hier wordt de verbinding tussen het verleden en het heden gezocht: er spelen filmpjes van huidige milieurampen en landbouwvelden tegenover beelden van het koloniale verleden van deze plekken.

Na de expositie over het leven van tot slaafgemaakte mensen op plantages en over de Marrons, met een indrukwekkende audio-installatie die verschillende inheemse muziekinstrumenten laat horen, komt de bezoeker in een nieuw deel van de tentoonstelling terecht. Zodra je door de uitgang van de donkere en beklemmende ruimte loopt, kom je in aanraking met een vervormde versie van je eigen spiegelbeeld. De reflectie is te onduidelijk, maar één ding is overduidelijk: huidskleur. In grote letters staat: 'Race is the child of racism, not the father'. Deze uitspraak is afkomstig van Ta-Nehisi Coates, een Amerikaanse journalist die schrijft over politieke, sociale en culturele problemen rondom Afro-Amerikanen en het witte superioriteitsdenken. Dit gedeelte gaat – heel toepasselijk – over het bestuderen van de uiterlijke

verschillen tussen mensen.

Binnen de spiegels is er een kamer, gewijd aan rassenstheorie en de pseudowetenschap die hierbij kwam kijken. Er hangen tekeningen waarmee de uiterlijke verschillen tussen mensen van over de hele wereld in kaart werden gebracht en gerangschikt. Deze rangschikking lag ten grondslag aan het wetenschappelijke racisme, waarmee 'raciale verschillen' gebruikt werden om te bewijzen dat niet-witte mensen minder ontwikkeld waren.

De tentoonstelling krijgt hierna een andere toon: het gaat nu veel meer over de doorwerking van het verleden in het heden en de toekomst. Na de spiegel-expositie belicht het museum het verzet tegen kolonialisme, slavernij en onderdrukking. We reizen door de tijd. Deze zaken zijn immers niet alleen problemen van het verleden; ook vandaag komen vormen van uitbuiting nog voor, soms in net een ander jasje. Een goed voorbeeld hiervan is de kledingindustrie, ook wel aangeduid als 'moderne slavernij'. Onder erbarmelijke omstandighe-

bos is en wordt gekapt, is te zien. Hiernaast ligt in de vitrine een oogstmes.

In grote letters staat: 'Race is the child of racism, not the father'

Tot slot zien bezoekers een pot pindakaas en een pakje Oreó's, producten waarin palmolie verwerkt zit. Hiermee laat de tentoonstelling zien dat kolonialisme en slavernij onze huidige smaak sterk hebben beïnvloed. Producten die van origine voortkwamen uit het leed en arbeid van tot slaafgemaakten vormen nog altijd onmisbare ingrediënten in voedselwaren, of worden afgebeeld op decoratieve stukken. Het is alleen jammer dat de tekstjes klein en moeilijk te lezen zijn. De bordjes nodigen bezoekers niet uit om ze te bestuderen, wat jammer is. Ze bevatten namelijk aangrijpende informatie die niet altijd in de schoolboeken is terug te vinden. Een sterker punt is het tonen van de ecologische schade die de grootschalige teelt van ruwe producten over de eeu-

den produceren mensen in landen zoals Bangladesh, Myanmar en India kleding voor een grotendeels westerse markt.

Roofkunst?

De doorwerking van het koloniale verleden op het heden wordt in een audiofragment bijzonder krachtig toegelicht door Professor Soortkill, een schrijver uit de Bijlmer. Hij spreekt over de onlosmakelijke connectie tussen het Nederlands, Sranantongo, Smibanese en 'straattaal'. Soortkill geeft aan dat straattaal een postkoloniale stedelijke realiteit is. De talen van de witte Europeanen werden eeuwenlang als 'ontwikkeld' gezien, terwijl de talen van de tot slaafgemaakten en onderdrukten als inferieur gezien werden. Mensen met diverse achtergronden wonen samen in Nederlandse wijken en smeden met taal bruggen om elkaar te begrijpen. Zo komen woorden uit een taal terecht bij iemand die de taal zelf niet spreekt.

Foto Rick Wandoen/Tropenmuseum

Digitaal interactief Namenmonument, te zien op de tentoonstelling 'Onze koloniale erfenis' in het Tropenmuseum.

Het is goed om te zien dat het Tropenmuseum kritisch is op zichzelf en zijn collectie

Deze woorden zijn vaak afkomstig uit talen die onderdrukt zijn – Surinaams, Jamaicaans en Marokkaans zijn slechts een handvol voorbeelden. Jongeren gebruiken dan de taal die ze allemaal wel spreken – Nederlands – om deze termen op te vangen en te integreren in wat vaak 'straattaal' wordt genoemd. Nu woorden van die onderdrukte talen hun weg vinden naar de Nederlandse straattaal, worden ze als gebrekkig taalgebruik gezien. Deze minzame visie op deze leenwoorden vergroot de druk om te assimileren – om de witte taal 'correct' te spreken. Dit audiofragment sluit aan op het deel van de expositie dat gericht is op het gebruik van taal als onderdrukkings- en verzetsmiddel.

Een laatste belangrijke opmerking is dat het museum het boetekleed aantrekt. 'Een groot deel van onze collectie is verzameld tijdens het kolonialisme ... Dat betekent dat sommige objecten, inclusief objecten in deze tentoonstelling, geroofd of onrechtmatig verkregen kunnen zijn.' Hoewel de kans bestaat dat bezoekers hier al van op de hoogte waren, is het goed om te zien dat het Tropenmuseum dit probleem zelf aankaart. Daarnaast geeft het museum aan verder onderzoek te doen naar

de herkomst van artefacten. Hopelijk leidt dit onderzoek dan ook tot teruggave van gestolen goederen, in plaats van een vinkje te zijn op een checklist.

Verderop in de tentoonstelling toont het museum opnieuw zelfkennis: 'Het Tropenmuseum heeft in zijn collectie veel meer slavernij-objecten afkomstig uit Suriname dan uit Indonesië. Bovendien gaan de meeste voorwerpen over plantageslavernij, terwijl slavernij in Indonesië vooral in de stad voorkwam. Daarom is slavernij in Indonesië veel minder zichtbaar. Maar in werkelijkheid was slavernij in Indonesië wijdverbreid.' Het is goed om te zien dat het Tropenmuseum kritisch is op zichzelf en zijn collectie.

Al met al is het Tropenmuseum erin geslaagd om te laten zien op welke manier het koloniale verleden doorwerkt in de huidige maatschappij. Historische objecten, moderne kunst, feiten en persoonlijke verhalen worden met elkaar vervochten tot een mooie tentoonstelling. In het laatste, interactieve deel wordt eindelijk de vraag gesteld die al die tijd impliciet is geweest: 'En nu? Wat ga jij doen? Hoe zet jij je in?'

Floor Schuurmans - Tweedejaars student geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht en eindredacteur bij *Historisch Tijdschrift Aanzet*, het blad van de studievereniging UHSK.

Fabienne van Wijngaarden - Tweedejaars student geschiedenis aan de Universiteit Utrecht en hoofdredacteur van *Historisch Tijdschrift Aanzet*.

‘De samenleving kan niet zonder een verbindend verhaal’

Foto: Robin Utrecht/H/ANP

Minister-president Mark Rutte heeft op 19 december 2022 namens de Nederlandse staat excuses aangeboden aan de Surinaamse en de Caraïbische gemeenschap voor het slavernijverleden.

Wat kunnen we verwachten na de excuses over het slavernijverleden aan alle betrokkenen en hun nazaten? Emeritus hoogleraar koloniale en postkoloniale geschiedenis Gert Oostindie vertelt over hoe we dit verleden een nieuwe plaats kunnen geven, door rekenschap af te leggen en begrip te hebben voor een ander.

door Alies Pegtel

Het koloniale en slavernijverleden staat meer dan ooit in de belangstelling. In de afgelopen decennia werd deze geschiedenis als het ware ‘herontdekt’. Veel Nederlanders werden pijnlijk geconfronteerd met een verleden waar ze niet trots op zijn. Geweld, racisme en onderdrukking waren vaste bestanddelen van het koloniale rijk dat Nederland opbouwde. Dit haalde het beeld onderuit dat Nederlanders heel lang koesterden van de natie als tolerant, humanitair en vooruitstrevend. Nederland schafte in 1863 de slavernij af. Maar er werd vervolgens weinig ruchtbaarheid aan gegeven. Slavernij leek niet meer dan een voetnoot in de vaderlandse

geschiedschrijving. Die was vaak juichend, niet kritisch. De aandacht ging uit naar het succesverhaal van de 17de-eeuwse Republiek, waarin het koopmanschap van de Verenigde Oost-Indische Compagnie grote rijkdommen bracht en een schilder als Rembrandt floreerde. De – soms felle – discussies van de afgelopen jaren hebben het geflatteerde vaderlandsbeeld doen kantelen. Niet langer wordt om de schaduwkanten van het kolonialisme heen gekeken, soms tot ongenoegen van mensen die daar nog altijd niet van willen horen. Modern onderzoek toont aan dat de VOC op grote schaal gebruik maakte van slavenhandel en dat Nederlanders 600.000

Afrikanen als slaaf verhandelden naar de Amerika's. De term 'Gouden Eeuw' verdween uit musea.

Dat slavernij en uitbuiting onnoemelijk veel leed hebben veroorzaakt bij betrokkenen en hun nazaten, wordt inmiddels breed erkend. Op 19 december vorig jaar, bood minister-president Mark Rutte namens de regering excuses aan, aan alle tot slaafgemaakten die wereldwijd onder het handelen van de Nederlandse staat hebben geleden, aan hun dochters en zonen, en aan al hun nazaten tot in het hier en nu.

Historicus Gert Oostindie volgt het allemaal op de voet. Niet in het minst omdat zijn eigen werk heeft bijgedragen aan de herziening van de koloniale geschiedschrijving. In de jaren tachtig zette hij als een van de eersten het slavernijverleden in de Cariben op de kaart; later publiceerde hij ook over postkoloniale migraties en de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog. Nu de regering excuses heeft aangeboden voor de slavernij en we zo druk bezig zijn het koloniale verleden een plaats te geven, vond hij het de hoogste tijd om de balans op te maken. Zijn nieuwe boek, *Rekenschap*, schreef Oostindie op basis van zijn werk van de afgelopen veertig jaar.

Met uw schoonvader Frank Koulen, opent u uw boek. Hij was een Surinamer die in 1944 als marinier met de geallieerden tot Terneuzen optrok, waar hij later een jazzcafé opende. Hij wordt daar geëerd met levensgroot standbeeld. U memoreert hem natuurlijk ook niet voor niets.

'Dat de gemeente Terneuzen in 2017 besloot Frank Koulen een standbeeld te geven, illustreert de ingrijpende veranderingen in de nationale herinneringscultuur. Er is veel meer aandacht gekomen voor de koloniale geschiedenis. En er is ook veel meer oog voor wat migranten uit de voormalige koloniën hebben bijgedragen aan Nederland. Maar ik voelde wel enige aarzeling, hoor. Ik heb eerder al eens over mijn schoonvader geschreven, maar ik twijfelde en heb dit vooraf besproken met mijn schoonfamilie.'

Waarom school uw aarzeling?

'Om te voorkomen dat ik beschuldigd zou worden van goedkoop effectbejag. Dat mensen zouden denken: hij

'Ik geloof zeker dat erkenning van fouten uit het verleden kan bijdragen aan een gevoel van verbinding'

vertelt alleen maar dat hij een Surinaamse schoonvader heeft omdat hij daarmee wil uitdragen dat hij "deugt".

U bent juist het mikpunt geweest van activisten die u wegzetten als 'kleurontkennende racist'. U zou als witte geprivilegieerde man onmogelijk een onbevooroordeeld onderzoek kunnen leiden naar slavernij of naar het Nederlandse militaire optreden in Indonesië tussen 1945 en 1950.

'Precies, daarom heb ik mijn schoonvader er altijd buiten gehouden. Ik wilde niet dat mijn persoonlijke geschiedenis mijn positie als onderzoeker zou vertroebelen in het publieke debat. Maar dit boek is een soort klein testament. Het is een algemene terugblik, op hoe Nederland het afgelopen decennia heeft nagedacht over het koloniale verleden, maar ook op mijn eigen inzichten. Mijn schoonfamilie is deel van mijn leven. Het zou daarom heel raar zijn als ik hem niet zou noemen. Want natuurlijk heeft Frank Koulen mijn blik op het koloniale verleden beïnvloed.'

Hoe heeft hij u beïnvloed?

'Ik vroeg me af: stel dat ik niet deze Surinaamse schoonfamilie had gehad? Als ik niet hun verhalen en ervaringen had gehoord? Dan zou mijn blik afstandelijker en, ja, ook "witter" zijn geweest.'

U spaart zichzelf niet als u constateert dat u net als de meeste witte Nederlanders moeite had om afstand te nemen van het rooskleurige nationale zelfbeeld van een samenleving waarin racisme niet sterk aanwezig was - en is?

'Als burger, meer nog dan als wetenschapper, heeft het mij moeite gekost om te doorvoelen dat dit land voor mensen met een kleur heel anders is dan voor witte mensen. Maar als je de gevoeligheden, bijvoorbeeld over een woord als 'neger', direct in je eigen omgeving bemerkt, dan beïnvloedt dat je natuurlijk.'

Heeft het inzicht dat iedereen andere gevoeligheden heeft, u wat opgeleverd als wetenschapper?

‘Ik kies mijn woorden en interpretaties zorgvuldiger. Ik probeer me te verplaatsen. Dat is het grote punt in gepolariseerde maatschappelijk debatten als deze: mensen zijn veel te weinig geneigd om zich te verdiepen in de gevoelens en visies van anderen.’

Raken verdachtmakingen u daarom extra als zou u niet onafhankelijk zijn?

‘Tegen het verwijt dat ik uit een ‘koloniale context’ kom, kan ik me niet verweren. Wel tegen het tegengestelde verwijt, dat ik juist ongeënuanceerd kritisch zou zijn. Ik zie het als mijn plicht als historicus om het verleden volgens gangbare wetenschappelijke methoden te onderzoeken. De historische feiten spreken vaak voor zich.’

Bijvoorbeeld?

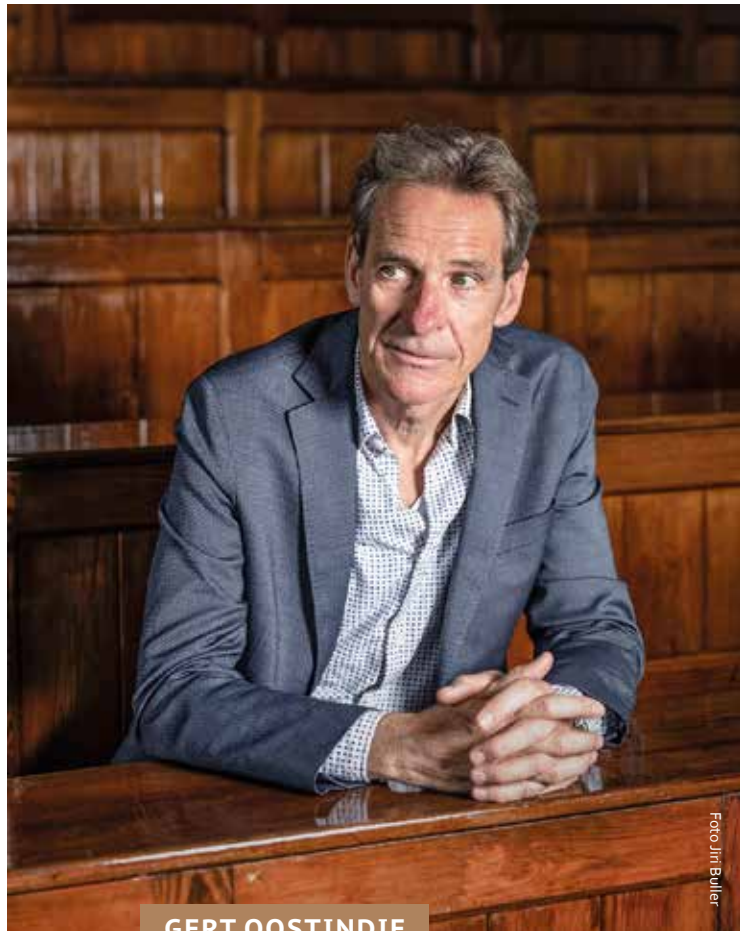
‘Ik was een van de onderzoekers van het grote onderzoek naar het Nederlandse naoorlogse militaire optreden in Indonesië. Een van de uitkomsten is dat de Nederlandse krijgsmacht structureel extreem geweld heeft gebruikt tijdens wat lang eufemistisch de ‘politieonele acties’ werden genoemd. Rutte bood direct namens de regering ‘diepe excuses’ aan Indonesië aan, maar ook aan andere betrokkenen in Nederland. Dat onderzoek lag ook onder mensen met een Indisch verleden heel gevoelig. Daarom vind ik het erg eervol dat ik ben gevraagd als spreker aan de vooravond van de Nationale Herdenking 15 augustus 1945, in Den Haag ter herdenking van de slachtoffers van de oorlog tegen Japan en de Japanse bezetting van voormalig Nederlands-Indië.’

Waarom vindt u deze uitnodiging eervol?

‘Gezien de eerdere argwaan, vind ik het verheugend dat men mij toch toevertrouwt te komen spreken, dat men er kennelijk ook in Indische kring vanuit gaat dat ik dat respectvol zal doen.’

Over de banden van de koloniën met het koningshuis heeft u in 2006 *De parels en de kroon, geschreven. Nu gaat u op verzoek van koning Willem-Alexander een groot onderzoek leiden naar de rol van zijn familie in het koloniale verleden. Wat valt er te verwachten van een nieuw onderzoek?*

‘*De parels en de kroon*, was een verkennende studie. Ik beschrijf dat de Oranjes net als de rest van de Nederlandse elite, kritiekloos betrokken waren bij de koloniën. Maar hoe intensief die betrokkenheid precies was en

GERT OOSTINDIE

Gert Oostindie (1955) is emeritus hoogleraar koloniale en postkoloniale geschiedenis aan de Universiteit Leiden en was directeur van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV). Hij geeft nu leiding aan het onderzoek naar de rol van het Koninklijk Huis in het koloniale verleden van Nederland. In 1989 schreef hij een proefschrift over de Surinaamse plantage-economie. Zijn bekendste Nederlandstalige boeken zijn *Paradijs overzee* (1987), *Knellende Koninkrijksbanden* (1999), *De parels en de kroon* (2006), *Postkoloniaal Nederland* (2010) en *Soldaat in Indonesië* (2015), *Ongemak* (2021) en, met anderen, *Over de grens. Nederlands extreem geweld tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog* (2021). Zijn nieuwste boek *Rekenschap. Het koloniale verleden, excuses, herstel*, verscheen eind mei.

hoe de geldstromen liepen, dat en nog veel meer wordt in de komende drie jaar nader onderzocht.’

Het debat over het koloniale verleden is emotioneel zeer geladen. Veertig jaar geleden toen u begon als jonge historicus was dat vermoedelijk anders?

‘Er waren toen ook heftige emoties, maar niet in het publiek debat, wel in de kringen van mensen die er zelf

mee te maken hadden gehad; de Indische, Molukse, Surinaamse en Antilliaanse gemeenschap, en ook de Indië-veteranen.'

Hoe komt het dat het koloniale verleden nu zo kritisch in de maatschappelijke belangstelling staat?

'Dat komt vooral doordat de postkoloniale migranten die geschiedenis letterlijk thuisbrachten. "Wij zijn hier, omdat jullie daar waren." Zij eisten erkenning. Zonder de volharding van nazaten die hun begrijpelijke boosheid ventileerden over de geschiedenis én over het verbloemen of wegstoppen ervan, was de koloniale geschiedenis niet "herontdekt". Zij voerden een lobby om andere Nederlanders ervan te doordringen dat de koloniale geschiedenis van ons allen is. Ik vind dat een hoopvol teken van integratie.'

Het heeft wel even geduurd.

'Je moet niet vergeten dat de Tweede Wereldoorlog minstens een halve eeuw de nationale herinnering heeft gedomineerd. Pas in 1988 werd bij het Indisch Monument in Den Haag een aparte herdenking georganiseerd ter nagedachtenis van de slachtoffers van de Japanse bezetting van Nederlands-Indië. Dat was een belangrijke uitbreiding van de herinneringscultuur, en een zeer terecht.'

De slavernij in de Oost is nog een ondergeschoven kind in de aandacht voor het slavernijverleden. Waar ligt dat aan?

'Deels ligt het antwoord in de geschiedenis zelf besloten: de slavernij was in de Cariben veel bepalender voor de ontwikkeling van die samenlevingen. De Indische gemeenschap in Nederland spreekt er pas kort over dat haar oorsprong mede ligt bij Aziatische slavinnen die kinderen kregen met Europeanen. De koloniale slavernij heeft in Indonesië weinig tastbare sporen achtergelaten. Maar als je het hebt over emoties, dan leven die in de Indische gemeenschap veel sterker rond de Japanse bezetting en het verlies van "hun" Indië na 1945. Een deel van de mensen kreeg te maken met geweld, dat was traumatisch. Een nieuwe klap kregen ze toen ze in Nederland bepaald niet werden verwelkomd. Ook hierover schrijf ik in *Rekenschap*: neem de boosheid, frustraties en het verdriet van Indische en de Molukse gemeenschap serieus. Anders dan bij de Antillianen en Surinamers, schuilen hun emoties minder in de koloniale geschiedenis zelf, dan in de wijze waarop er een einde aan kwam.'

Zouden al deze verschillende gemeenschappen wel tot een overkoepelend bewustzijn kunnen komen over het koloniale verleden?

'Het is heel begrijpelijk dat verschillende gemeenschap-

'Mensen zijn veel te weinig geneigd om zich te verdiepen in de gevoelens en visies van anderen'

pen andere eisen stellen aan de herinneringscultuur. Opnieuw zeg ik dan: probeer dat te begrijpen. We wisten er in het verleden niet altijd goed raad mee. In 2002 was er een feestelijke VOC-herdenking in de Ridderzaal in aanwezigheid van de koningin, de minister-president en tal van prominenten. Drie maanden later werd in het Amsterdamse Oosterpark het slavernijmonument onthuld, met dezelfde hoogwaardigheidsbekleders die toen juist berouw en spijt betoonden. Er werd niet geprobeerd die twee verschillende verhalen, die eigenlijk één geheel vormen, met elkaar te verbinden. Dat is niet zo gek en we kunnen ook niet verwachten dat iedereen hetzelfde belangrijk vindt, maar de samenleving kan niet zonder een verbindend verhaal. En dat geldt zeker voor een land als Nederland met een paar miljoen burgers met "wortels" in de koloniën.

Waarom zou de verbinding kunnen schuilen?

'Er moet algemeen onder ogen worden gezien dat de koloniale geschiedenis van Nederland en zeker het slavernijverleden, haaks staat op het rooskleurige zelfbeeld dat we een soort wereldkampioen mensenrechten waren. Dat is niet een mening, dat is een feit.'

Wat vindt u in dit licht van de manier waarop Mark Rutte zijn excuses heeft aangeboden?

'Ik geloof zeker dat erkenning van fouten uit het verleden, kan bijdragen aan een gevoel van verbinding. Als Rutte of de koning zich uitspreekt over het koloniale en slavernijverleden, als zij concreet zeggen dat ze met schaamte terugkijken, dan dragen ze uit dat zij niet alleen die geschiedenis, maar ook het hedendaags racisme afwijzen. En er moet voldoende kennis zijn en vooral ook breed worden gedeeld om een breder historisch bewustzijn te ontwikkelen. Wat dat betreft moeten we nog een inhaalslag maken. Het is goed dat het kabinet daarin stappen heeft gezet, en nu dus ook de koning. Het is soms onaangenaam, maar we moeten onze geschiedenis feitelijk en kritisch onder ogen zien om onszelf en anderen beter te begrijpen. Ik heb de bereidheid daartoe snel zien toenemen in de afgelopen jaren.'

Alies Pegtel - Historicus en journalist, auteur van o.a. *Zij in de geschiedenis*.

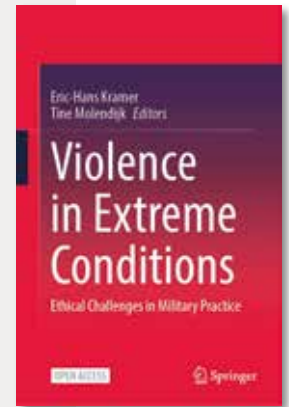
Violence in Extreme Conditions

Ethical Challenges in Military Practice

Eric-Hans Kramer, Tine Molendijk (eds.)

SPRINGER 2023, 179 PAGINA'S, ISBN 9783031161186 (OPEN ACCESS)

Dit open access boek is geschreven door experts uit verschillende disciplines en reflecteert op de veelzijdige en soms verborgen dynamiek van destructief gewelddadig gedrag en biedt tevens een ethische reflectie op militaire praktijken/inzet. Onderwerpen als morele besluitvorming in een gewelddadige context, militaire trauma's, organisatieverandering en educatie op het gebied van militaire ethiek komen aan bod.

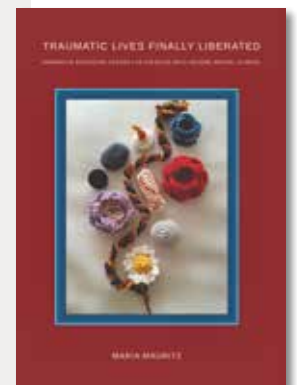
Traumatic lives finally liberated

Narrative Exposure Therapy in patients with severe mental illness

Maria Mauritz

PROEFSCHRIFT RADBOUD UNIVERSITEIT NIJMEGEN 2023, 159 PAGINA'S, ISBN 9789083306278 (OPEN ACCESS)

Het voornaamste doel van dit proefschrift is om vast te stellen wat de omvang is van blootstelling aan herhaald interpersoonlijk geweld en co-morbide PTSS bij patiënten met Ernstige Psychische Aandoeningen (EPA) en de behandeling van deze trauma's met Narratieve Exposure Therapie (NET) in de klinische praktijk.

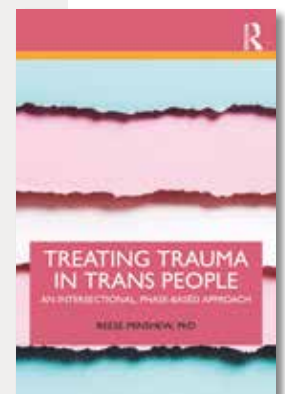
Treating Trauma in Trans People

An Intersectional, Phase-Based Approach

Reese Minshew

ROUTLEDGE 2023, 180 PAGINA'S, ISBN 9780367681678 (PAPERBACK)

Een behandelgids die gericht is op de behandeling van de symptomen van trauma bij transgenders. *Treating Trauma in Trans People* brengt concepten samen van zowel genderbevestigende behandeling als traumagerichte zorg, met interventies gericht op het oplossen van fysiologische, intrapsychische en interpersoonlijke stoornissen.

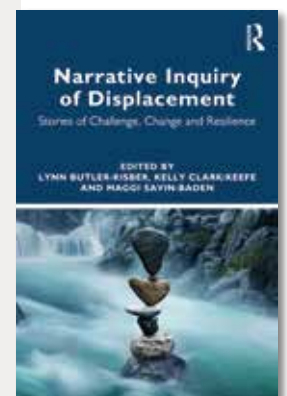
Narrative Inquiry of Displacement

Stories of Challenge, Change and Resilience

Lynn Butler-Kisber, Kelly Clark/Keefe, Maggi Savin-Baden (Eds.)

ROUTLEDGE 2023, 214 PAGINA'S, ISBN 9780367173715

Een verhalend en theoretisch onderbouwd boek over migratie, immigratie, sociale en politieke ontheemding en de gevolgen daarvan. De hoofdstukken bevatten ervaringen over ontheemding binnen verschillende culturen en in verschillende contexten. Maar ze gaan ook over adoptie, het gedwongen verspreiden van hele gemeenschappen over de wereld en over mensen die hebben geleden onder apartheid en de Holocaust.

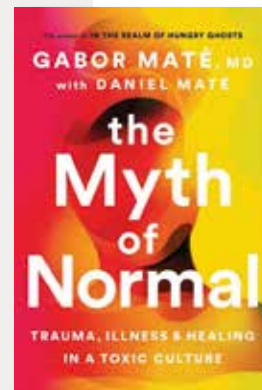
The Myth of Normal

Trauma, Illness & Healing in a Toxic Culture

Gabor Maté with Daniel Maté

RANDOM HOUSE UK LTD 2022, 352 PAGINA'S, ISBN 9781785042720 (PAPERBACK)

Gabor Maté is al veertig jaar actief als trauma- en verslavingsarts in de Verenigde Staten. Hij betoogt dat de huidige cultuur ons lichaam onder druk zet, ons immuunsysteem belast en het emotionele evenwicht ondermijnt. Ziektes zijn dan een natuurlijke weerspiegeling van een leven waarin we steeds verder van ons ware zelf verwijderd raken. Hij schreef dit boek samen met zijn zoon, waarin hij wil aantonen dat echte gezondheid en herstel mogelijk is.

Door hun ogen

Familieverhalen uit de Holocaust

Femmetje de Wind (red.)

HOLLANDS DIEP 2023, 319 PAGINA'S, ISBN 9789048869794

Uit de meer dan tweehonderd levensverhalen die kinderen van de Joodse basisschool Rosj Pina zelf opschreven naar aanleiding van gesprekken met hun (over)grootouders over hun herinneringen aan en de naweeën van de Holocaust, stelde schrijver Femmetje de Wind deze bundel samen. De overlevenden vertellen hun (achter)kleinkinderen over onderduik, verraad, verzet, vluchten, leven in de kampen en de kille ontvangst in Nederland. Met aanvulling van een aantal bekende auteurs die de kinderen begeleidde.

Saparua, meisje

Molukse verhalen van vroeger tot nu

Herman Keppy

UITGEVERIJ WEST 2023, 288 PAGINA'S, ISBN 9789083009094

In 2008 ontmoette Keppy in Jakarta de kinderarts Dee Tamaela, dochter van dr. L. Tamaela, in 1917 oprichter van de politieke vereniging Jong Ambon. Net als haar vader was ook deze 'tante' Dee op meerdere gebieden actief voor de Molukse gemeenschap in Indonesië. Keppy wil aan de hand van haar verhaal en dat van anderen de Molukse geschiedenis breder onder de aandacht brengen.

Kamp Erika

Het oorlogsverhaal van mijn opa en het Nederlandse kamp dat verzwegen werd

Hester den Boer

ATLAS CONTACT 2023, 288 PAGINA'S, ISBN 9789045044866

De auteur ontdekte na de dood van haar opa een archiefkaart waarop 'Kamp Erika' achter zijn naam gekrabbeld stond. Niemand in haar familie kon haar daar iets over vertellen, het bleek een zogenoemd familiegeheim. Kamp Erika is het verslag van een persoonlijke zoektocht naar de geschiedenis van dit vrijwel vergeten Duitse concentratiekamp, gelegen in de bossen bij Ommen en de rol of het lot van haar opa hierin. De gevangenen, voornamelijk niet-Joodse mannen, werden hier niet bewaakt door Duitsers, maar door Nederlanders, die veel geweld gebruikten.

Familieverhalen

Praktijkboek transculturele systeemtherapie

Judith Limahelu

BOEKSCOUT 2023, 218 PAGINA'S, ISBN 789464687132

Dit boek beschrijft hoe een hulpverlenings- of behandelproces eruitziet als je transcultureel systemisch te werk gaat. Judith Limahelu is gespecialiseerd in transculturele systeemtherapie, narratieve hulpverlening en traumabehandeling. Zij ontwikkelde tevens het 'Familieverhalenspel' (familieverhalenspel.nl) als hulpmiddel om makkelijk met elkaar in gesprek te raken. Vertaald in het Engels en Papiamentu.

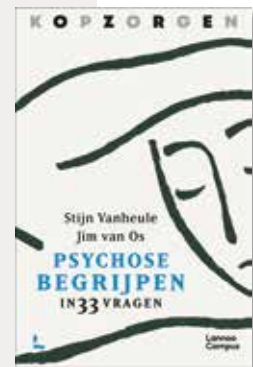
Kopzorgen

Psychose begrijpen in 33 vragen

Jim van Os en Simona Karbouniaris

LANNOO CAMPUS 2013, 200 PAGINA'S, ISBN 9789401490177

Naast heftige gebeurtenissen kunnen ook het ontbreken van zorg, opgroeien in armoede of andere nare ervaringen een stempel achterlaten, wat tegenwoordig vaak aangeduid wordt als trauma. Dit boek wil een bredere definitie van trauma geven en brengt oorzaken, behandelingen en bejegening samen.

Mentale weerbaarheid 2.0

Inspirerende levenslessen gebaseerd op drie aangrijpende verhalen

Laurens van Aggelen

WHITE ELEPHANT PUBLISHING 2023, 104 PAGINA'S, ISBN 9789079763467

Laurens van Aggelen schreef meerdere publicaties op het gebied van de Tweede Wereldoorlog en militaire geschiedenis. Met name door oorlogsverhalen wil hij laten zien dat de mens ook weerbaar is. In dit boek tekent hij drie waargebeurde verhalen op van mensen die door oorlogsgeweld zware beproevingen moesten doorstaan, maar tevens hebben laten zien dat er altijd hoop is op een betere toekomst.

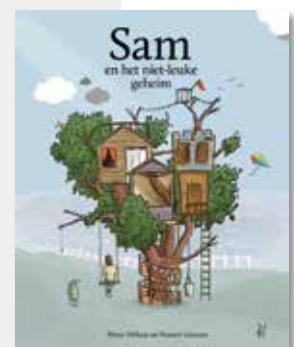

Sam en het niet-leuke geheim

Pieter Melsen

VESPER PUBLISHING 2023, 32 PAGINA'S, ISBN 9789083272054

Sam lacht, maar is niet blij, omdat hij een 'niet-leuk' geheim heeft. Hij probeert op allerlei manieren van zijn geheim af te komen, maar niets lijkt te helpen. Tot hij iemand vindt om zijn geheim mee te delen. Een kinderboek dat laat zien hoe je als kind van je geheim afkomt (in dit geval dat van seksueel misbruik).

Sophie van Leeuwen

EDITORIAL

Open je ogen

Elk jaar vieren we op 5 mei in Nederland onze vrijheid. Het contrast voelde voor mij dit jaar groot: die ochtend was ik bezig geweest met het samenstellen van dit NtVP katern, met als thema 'Uitbuiting en mensenhandel' en diezelfde middag stond ik op een bevrijdingsfestival van de muziek te genieten. Hierdoor werd duidelijk dat we weliswaar stilstaan bij de vrijheid die het grootste deel van de samenleving ervaart, maar minder bij diegenen onder ons voor wie dit - ook in 2023 - niet zo vanzelfsprekend is.

Volgens een schatting van de International Labour Organization (ILO) over het aantal slachtoffers in de Europese Unie zouden er in Nederland zo'n 30.000 mensen slachtoffer van arbeidsuitbuiting zijn. De Nationaal Rapporteur Mensenhandel en Seksueel Geweld tegen Kinderen schat dat er in Nederland jaarlijks tussen de 5000 en 7500 mensen slachtoffer worden van mensenhandel. Deze cijfers zijn echter lastig te bepalen, omdat uitbuiting en mensenhandel heimelijk gebeurt en daders vaak ongestraft blijven.

Dat deze vorm van criminaliteit lastig te bestrijden is, komt deels doordat de signalen van uitbuiting en mensenhandel niet herkend worden. Zowel professionals als burgers zijn zich onvoldoende bewust van de schaal waarop dit voorkomt. Om de bewustwording in Nederland te vergroten, is CoMensha de campagne #openjeogen gestart. Deze campagne bestaat uit dertig ervaringsverhalen van mensen die in Nederland slachtoffer zijn geweest van mensenhandel. Met een reizende fototentoonstelling en een fotokrant worden hun verhalen aan het licht gebracht.

Ook hulpverleners, onderzoekers en beleidsmakers in het psychotraumaveld hebben baat bij meer kennis over uitbuiting en mensenhandel. Daarom schrijven in dit katern twee experts over dit thema. Orthopedagoog generalist Myrna Cleef vertelt over haar werk met jonge slachtoffers van mensenhandel en seksuele uitbuiting. In de supervisie rubriek

beantwoordt epidemioloog en (niet-praktiserend) GZ-psycholoog Anke Witteveen de vraag hoe we in Nederland uitgebuite arbeidsmigranten kunnen bijstaan als er sprake is van psychisch leed ten gevolge van slechte arbeidsomstandigheden. Ook beschrijft ze welke rol de Nederlandse gezondheidszorg hierbij kan spelen.

Het vieren van vrijheid is ook een manier om bewustwording te vergroten, omdat we hierdoor stilstaan bij het feit dat vrijheid geen gegeven is. Hierbij moeten we uitkijken dat we niet alleen nadenken over het gebrek aan vrijheid in andere tijden of landen, maar ook aandacht hebben voor de mensen die hier, op dit moment, onvrij leven. Laten we proberen onze ogen te openen.

Bekijk de fotokrant van de campagne #Openjeogen via www.comensha.nl/open-je-ogen/

Sophie van Leeuwen - Psycholoog en communicatie-medewerker NtVP

Een lange adem

Hulpverlening voor jonge slachtoffers van mensenhandel en seksuele uitbuiting

Film still uit de Documentaire Wij Praten Niet van Marjolein Busstra (HALAL)

Jongeren die slachtoffer zijn van seksuele uitbuiting hebben vaak complexe problemen op verschillende leefgebieden, waaronder trauma en een beschadigd zelfbeeld.¹ Jongeren tussen de 12 en 18 jaar die vermoedelijk of daadwerkelijk slachtoffer zijn van seksuele uitbuiting² of in een afhankelijkheidsrelatie verkeren, kunnen in Amsterdam terecht bij PinQ: het specialistische behandelcentrum van Levvel waar jongeren (tijdelijk) kunnen wonen. Integraal samenwerken is essentieel voor een succesvolle aanpak van seksuele uitbuiting.³ Bij PinQ wordt dit gedaan door middel van systeem-, individuele en groepsbehandeling, onderwijs, yoga en sport, waarbij nauwe samenwerking is met onder andere politie en verslavingsdeskundigen. Als een jongere thuis of op een andere plek woont, kan Nova (een programma vanuit Qpido) ingezet worden voor jongeren tot 24 jaar. Dit is intensieve ambulante begeleiding met als doel uitstap uit een leven waar dreiging van misbruik en risicovolle relaties op de voorgrond staan en stimuleren tot opbouw van een hoopvol toekomstperspectief waarin ze veilige keuzes voor zichzelf kunnen maken.

Hoe herken je seksuele uitbuiting?

Een goede signalering van seksuele uitbuiting is belangrijk, zodat de jongeren tijdig de juiste zorg en opvang krijgen. Maar wanneer is iemand slachtoffer van seksuele uitbuiting? Vaak zien we grote veranderingen op meerdere leefgebieden, zoals in uiterlijk (anders kleden, veel make-up of dure spullen), in gedrag (zich afzetten tegen iedereen), op school (schoolverzuim), in sociale contacten (zich isoleren van vrienden of juist vrienden hebben die in verband worden gebracht met criminaliteit) en thuis (ruzie met ouders en weglopen). Verder kun je denken aan lichamelijke klachten zoals seksueel overdraagbare aandoeningen en blauwe plekken.⁴ Signalen worden meestal herkend door

WIJ PRATEN NIET

Een documentaire over jongeren die verstrikt zijn geraakt in het complexe netwerk van seksueel geweld en uitbuiting. De film volgt vier jongeren vanuit PinQ, die de kijker door middel van diepgaande gesprekken met hun therapeuten meenemen in hun innerlijke strijd. Alle vier proberen ze te breken met hun voormalige wereld, waar ze - de één meer dan de ander - maar moeilijk van los kunnen komen. Te zien op 2doc (NPO).

Regie: Marjolein Busstra / Productie: HALAL Amsterdam

ouders en hulpverleners, maar niet door de jongeren zelf: ze zien zichzelf veelal niet als slachtoffer.

Traumasensitief

Vaak is er zoveel gebeurd in het leven van deze jongeren, dat ze niemand meer vertrouwen en alle hulp afhouden. Het vergt een lange adem, outreachend werken (toegaan naar de plek waar je de jongere kan vinden), geduld en veel verdragen om toegelaten te worden door deze jongere. Als ze je eenmaal vertrouwen, kun je veel bereiken en geven ze (achteraf) aan dat deze hulpverlener een belangrijke rol in hun leven heeft vervuld. We benadrukken bij afronding dat ze altijd opnieuw contact kunnen zoeken en dat doen ze ook regelmatig, soms jaren later. Het vraagt dus wat van jou als persoon om te werken met deze doelgroep. Je laat iets van jezelf zien, waardoor de ander een betekenisvolle relatie met je aan kan gaan.

Traumasensitief werken is belangrijk.⁵ Dit betekent dat er rustig en begripvol gereageerd wordt op de jongeren, waardoor ze zich weer veilig en rustig voelen – ook als ze gedrag laten zien dat eigenlijk een tegenovergestelde reactie oproept zoals onrustig, agressief en boos gedrag.

Wat kan helpen is om te begrijpen waar dit gedrag vandaan komt (dit is een stressreactie), het niet persoonlijk nemen en het gedrag in verband brengen met eerdere ervaringen. Als je weet waar het vandaan komt, kun je hierover uitleg geven aan de jongeren (dat hun lijf reageert op iets wat ze eerder hebben meegemaakt) en hen helpen om weer kalm te worden, door oordeelvrij erbij te blijven en hen te troosten. Deze jongeren hebben vaak niemand gehad in hun jeugd die hen hielp hun stress te reguleren en zich weer veilig te laten voelen.

PinQ onderscheidt zich in dat we blijven volhouden. Soms is dat keihard werken en niet altijd makkelijk, maar ons uitgangspunt is dat jongeren bij ons kunnen blijven. Dit is belangrijk omdat veel jongeren die op PinQ wonen veel verschillende woonplekken hebben gezien in hun leven. Ze zijn gewend om weggestuurd te worden en zijn op zoek naar de afwijzing die ze keer op keer hebben gekregen. Wij proberen dat patroon te doorbreken, waardoor hun eigenwaarde groeit. Wij geven niet op, wij zijn er voor jou ook als jij dingen doet om ons weg te duwen, wij zien jou. We zullen altijd zoeken naar mogelijkheden, hoe kunnen we ervoor zorgen dat je hier wel kan zijn en wat is daarvoor nodig?

'Ik heb het gevoel dat zij het met hun hart deden.'
(Chloe, 16 jaar)

Doelgroep

Hoewel de programma's bedoeld zijn voor iedereen, zien we zowel bij PinQ als bij Nova voornamelijk meisjes. Jongens komen minder aan bij de hulpverlening, terwijl we weten dat ze er wel zijn. Vanuit onze ervaring komt dat doordat jongens het liefst zelf hun problemen willen oplossen (vanuit de maatschappij past hulp vragen meer bij meisjes dan bij jongens), er (nog) meer schaamte en taboe rust op seksuele uitbuiting en we ze moeilijker signaleren doordat we bijvoorbeeld agressief gedrag niet herkennen als signaal voor seksuele uitbuiting. De jongens die wij in

zorg hebben gekregen, kampen dagelijks met afwijzing en vernedering vanuit de maatschappij. De overeenkomst bij deze jongens is dat ze het erg moeilijk vinden hun verdriet of angst te uiten en het maskeren met boosheid, waardoor ze niet de juiste steun krijgen. Het zijn lange trajecten waarin ze steeds een beetje meer vertrouwen en door de veiligheid zichzelf (en hun emoties) steeds meer kunnen laten zien. Van belang is dus dat trajecten niet aan een tijd gebonden zijn, maar aan wat er nodig is.

LITERATUUR

1. Van Dam, C., & Delsing, M. (2022). *Een goede toekomst: werkzaamheid van vier pilots*. Praktikon: Nijmegen.
2. Commissie Azough (2014). *Hun verleden is niet hun toekomst. Actieplan Aanpak Meisjesslachtoffers van loverboys/mensenhandel in de zorg voor jeugd*. Nederlands Jeugdinstituut: Utrecht.
3. Balogh, L., Doornbos, B., & Konijn, C. (2022). *Achter gesloten deuren. Een onderzoek naar kenmerken en achtergronden van geweld in afhankelijkheidsrelaties die vanuit een open jeugdzorginstelling in een gesloten instelling zijn geplaatst*. www.levvel.nl/sites/default/files/2023-01/Achter%20gesloten%20deuren_DEF.pdf.
4. Centrum Kinderhandel Mensenhandel (2023). *Signalen mensenhandel*. www.hetckm.nl/signalen-mensenhandel
5. Coppens, L. (2018). *Zorgen voor getraumatiseerde kinderen: een training voor opvoeders*. Bohn Stafleu van Loghum: Houten.

OVER DE AUTEUR

Myrna Cleef is orthopedagoog generalist en cognitief gedragstherapeut, werkzaam bij Levvel waar zij werkt bij PinQ en Qpido (www.qpido.nl). Daarnaast is zij supervisor NVO en SKJ. Voor een uitgebreid zorgaanbod rondom mensenhandel verwijzen we je naar Het Collectief (hetcollectief.nl) het expertisecentrum op het gebied van seksueel grensoverschrijdend gedrag en mensenhandel 18-/18+.

Myrna Cleef

Over NtVP

De Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma (NtVP) is een onafhankelijke vereniging, die streeft naar continue kwaliteitsverbetering op het gebied van psychotraumatologie voor diegenen die zich professioneel of binnen een professionele organisatie met psychotrauma bezighouden.

De NtVP maakt deel uit van de Europese vereniging voor Psychotrauma (ESTSS). De ESTSS heeft verbindingen met een groot aantal nationale verenigingen, waardoor een Europees breed netwerk van Psychotrauma verenigingen ontstaat.

COLOFON

Dit katern wordt verzorgd door de werkgroep Communicatie van de Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma.

Redactie NtVP Katern: Sophie van Leeuwen & Janne Punski-Hoogervorst
Contact: communicatie@ntvp.nl
© NtVP 2023

SUPERVISIE

In de Supervisierubriek beantwoorden experts uit het netwerk van de NtVP uw vragen over onderwerpen uit het brede werkveld van de psychotraumazorg. Hebt u een vraag over indicatiestelling, behandeling of wetenschap over psychotrauma? Stuur hem naar communicatie@NtVP.nl onder vermelding van Impact Supervisie.

Psychische hulpverlening voor arbeidsmigranten

De vraag

In de media is de afgelopen jaren steeds meer aandacht voor de slechte leef- en werkomstandigheden van arbeidsmigranten, ook in Nederland en in de ons omringende hoge-inkomenslanden. Er ligt daarom nu een wetsvoorstel bij de Tweede Kamer om uitbuiting van werknemers strafbaar te kunnen stellen. In hoeverre zouden we in Nederland deze migranten kunnen bijstaan als er sprake is van psychisch leed ten gevolge van deze omstandigheden? Welke rol kan de Nederlandse geestelijke gezondheidszorg hierbij spelen?

Antwoord van de expert

Migranten en precare werkzaamheden

In hoge-inkomenslanden worden precare werkzaamheden steeds vaker door migranten dan door niet-migranten uitgevoerd. Deze werkzaamheden betalen slecht, kennen vaak lange en onregelmatige werktijden en bieden weinig baanzekerheid. Het ontbreekt migranten vaak aan arbeidsrechtelijke bescherming, goede huisvesting en een zorgverzekering of deze zijn gekoppeld aan het arbeidscontract. Dit maakt migranten afhankelijk van hun werkgever, waarbij uitbuiting op de loer ligt. Bovendien blijkt er een

verband te zijn tussen deze omstandigheden en een slechtere mentale gezondheid en heeft de COVID-19 pandemie de situatie van arbeidsmigranten verder verslechterd.¹

Psychische gezondheid arbeidsmigranten

Hoewel onder internationale migranten die zich wereldwijd vestigen in hoge-inkomenslanden, de (geestelijke) gezondheid beter en het sterfterisico niet hoger is ten opzichte van de algemene bevolking, blijken zij wel vaker getroffen door geweldsdelicten.² In onderzoek zijn bovendien de meest kwetsbare migranten (b.v. migranten gedwongen op de vlucht voor oorlog en conflict) niet- of nauwelijks vertegenwoordigd terwijl zij een 4 tot 7 keer hoger risico op veelvoorkomende geestelijke gezondheidsproblemen zoals angst, depressie en posttraumatische stress stoornis (PTSS) hebben dan de algemene bevolking.³ Arbeidsmigranten daarentegen reizen meestal vrijwillig vanuit andere (veelal EU) landen naar hoge-inkomenslanden op zoek naar werk. Zij hebben een twee keer zo laag risico op veelvoorkomende geestelijke gezondheidsproblemen dan migranten met een vluchtelingenachtergrond.⁴ Echter, onder arbeidsmigranten zijn zij die precare werkzaamheden uitvoeren beduidend kwetsbaarder voor mentale gezondheidsproblemen dan bijvoorbeeld hooggeschoolde expats.

Toegang tot zorg voor migranten

Het bieden van passende geestelijke gezondheidszorg is een van de vele uitdagingen waarmee migranten en vluchtelingen in opvanglanden worden geconfronteerd. Zelfs bij goed uitgeruste gezondheidszorgstelsels in

hoge-inkomenslanden zijn er belemmeringen voor de toegang tot geestelijke gezondheidszorg, wat leidt tot laag zorggebruik. Uit Zweedse gezondheidsregisters bleek bijvoorbeeld dat migranten minder vaak gebruik maken van psychiatrische zorg in het algemeen, maar wel vaker van zorg voor psychotische- en stress- en trauma gerelateerde stoornissen.⁵ Dat laatste is niet verwonderlijk in het licht van de blootstelling aan een veelheid aan stressoren gerelateerd aan migratie.

Gezien de veelvoorkomende angst- en depressieve klachten onder (arbeids)migranten is het problematisch dat er ook in hoge-inkomenslanden zorg barrières bestaan. Migrantenvaren o.a. taalproblemen, stigmatisering en een negatieve houding ten opzichte van en door zorgverleners. Deze cultuurspecifieke barrières zouden moeten worden aangepakt en zorgverleners zouden getraind moeten worden in culturele modellen van psychische aandoeningen om de identificatie, doorverwijzing en zorg te vergemakkelijken.⁶ Echter, mede gezien het tekort aan gespecialiseerde ggz-professionals, zijn effectieve vroege interventies nodig die veelvoorkomende geestelijke gezondheidsklachten bij migranten reduceren.

Schaalbare vroege interventies voor arbeidsmigranten

De laatste jaren is er vanuit de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) een reeks schaalbare (cognitief-gedragsmatige) psychologische interventies ontwikkeld. Deze interventies, zoals Doing What Matters in Times of Stress (DWM) en Problem Management Plus (PM+), richten zich op het verminderen van psychische problematiek en het verbeteren van het functioneren van mensen die in kwetsbare omstandigheden leven. De effectiviteit van deze interventies bij vluchtelingen in lage- en hoge-inkomenslanden is inmiddels ruimschoots aangetoond.⁷ Binnen het EU-gefinancierde RESPOND onderzoek wordt op dit moment in een klinische trial onderzocht of een aan de context en cultuur van de arbeidsmigranten aangepaste stepped-care interventie effectiever is in het reduceren van angst- en depressieve klachten dan de zorg zoals deze gebruikelijk is voor arbeidsmigranten. Arbeidsmigranten met angst en depressieve klachten doorlopen daarbij eerst de 5-weekse online DWM interventie en ontvangen bij aanhoudende klachten 5 face-to-face sessies PM+ via videobellen met passende ondersteuning en begeleiding. Indien succesvol, kan men in de Nederlandse gezondheidszorg deze laagdrempelige en toegankelijke interventies inzetten via individuele of groepsgesprekken of via een smartphone of tablet onder begeleiding van getrainde en gesuperviseerde niet-professionele helpers met sterke affiniteit voor de taal en cultuur van de arbeidsmigranten. Met dit onderzoek beogen we inzichten en aanbevelingen te geven om de barrières in de huidige toegang tot geestelijke

gezondheidszorg voor arbeidsmigranten doeltreffend aan te pakken. Echter, ook de overheid dient de arbeidsomstandigheden en huisvesting met passende wetgeving te verbeteren om uitbuiting van migranten op de arbeidsmarkt niet langer mogelijk te maken.

LITERATUUR

1. Koseoglu Ornek, O., Waibel, J., Wullinger, P., & Weinmann, T. (2022). Precarious employment and migrant workers' mental health: a systematic review of quantitative and qualitative studies. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 48(5), 327-350.
2. Aldridge, R. W., Nellums, L. B., Bartlett, S., Barr, A. L., Patel, P., Burns, R., ... & Abubakar, I. (2018). Global patterns of mortality in international migrants: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet*, 392(10164), 2553-2566.
3. Patanè, M., Ghane, S., Karyotaki, E., Cuijpers, P., Schoonmade, L., Tarsitani, L., & Sijbrandij, M. (2022). Prevalence of mental disorders in refugees and asylum seekers: a systematic review and meta-analysis. *Global Mental Health*, 1-14.
4. Carroll, H. A., Kvietok, A., Pauschardt, J., Freier, L. F., & Bird, M. (2023). Prevalence of common mental health disorders in forcibly displaced populations versus labor migrants by migration phase: A meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 321, 279-289.
5. Björkenstam, E., Helgesson, M., Norredam, M., Sijbrandij, M., De Montgomery, C. J., & Mittendorfer-Rutz, E. (2022). Differences in psychiatric care utilization between refugees, non-refugee migrants and Swedish-born youth. *Psychological medicine*, 52(7), 1365-1375.
6. Satinsky, E., Fuhr, D. C., Woodward, A., Sondorp, E., & Roberts, B. (2019). Mental health care utilisation and access among refugees and asylum seekers in Europe: a systematic review. *Health Policy*, 123(9), 851-863.
7. Sijbrandij, M., Acarturk, C., Bird, M., Bryant, R. A., Burchert, S., Carswell, K., ... & Cuijpers, P. (2017). Strengthening mental health care systems for Syrian refugees in Europe and the Middle East: integrating scalable psychological interventions in eight countries. *European Journal of Psychotraumatology*, 8(sup2), 1388102.

OVER DE EXPERT

Anke Witteveen (GZ-psycholoog (niet-praktiserend) en epidemioloog) is werkzaam als universitair docent bij de sectie Klinische Psychologie van de VU. Zij houdt zich voornamelijk bezig met onderzoek naar prevalentie, voorspelers en (neurobiologische) correlaten en de behandeling van veelvoorkomende geestelijke gezondheidsproblemen bij kwetsbare populaties zoals migranten en zwangeren. Op dit moment is zij betrokken bij het EU gefinancierde internationale onderzoeksproject RESPOND naar de effecten van COVID-19 op kwetsbare groepen binnen Europa (RESPOND project (respond-project.eu)). Zij is tevens bestuurslid van de NtVP en voorzitter van het 'forcibly displaced persons' thema binnen de Global Collaboration on Traumatic Stress (www.global-psychotrauma.net/).

Anke Witteveen

SAVE THE DATE: 02.11.23, HARDERWIJK

WIE KNIPT DE KAPPER?

**Symposium voor coördinatoren
collegiale opvang en nazorg in
hoog risico beroepsgroepen**

MET ONDER ANDERE

spreekers ✂️ workshops ✂️ live podcast ✂️ lunch ✂️ netwerkborrel ✂️

THEMA'S

herziene richtlijnen - zelfzorg - best practices - het leiden van moeilijke gesprekken - borging in je organisatie - doorverwijzing ondersteuning bij plotseling overlijden van een collega

Monumentale Kazerne, Bouw en Infrapark, Harderwijk

Donderdag 2 november 2023, 9:15-17:00uur

INSCHRIJVEN VANAF 15 MEI

€125,- (early bird) of €150,- (regulier)
- NtVP leden ontvangen €25,- korting

CONTACT

events@ntvp.nl

Organisatie door de Special Interest
Group 'Opvang en Vroege Interventies'

NtVP

[www.ntvp.nl/
wiekniptdekapper](http://www.ntvp.nl/wiekniptdekapper)

28 en 29 september 2023

Internationale Conferentie 'Trauma, crisis en conflict: verbinding tussen onderzoek en praktijk'

Gooiland Event Venue, Hilversum

ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum bestaat dit jaar 50 jaar. Daarom organiseren we een tweedaagse internationale conferentie over het herkennen, voorkomen en het behandelen van de gevolgen van psychotrauma, crises en conflicten.

Met onder andere keynotes door Eva Alisic, George Bonanno, Talya Greene, Maggie Schauer, Soraya Seedat en Simon Wessely, talloze break out sessies, kunst en cultuur.

Het programma, informatie over sprekers, break out sessies en registratie zijn te vinden op www.ARQconference.org.

Schrijf je nu in!

Verbondenheid.

Toen, nu & in de toekomst.